

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ

MAGİSTRATURA MƏRKƏZİ

Əlyazması hüququnda

İBRAHİMLİ ELNUR AKİF OĞLU

“TURİZMİN MALİYYƏ PROBLEMLƏRİ” mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASİYASI

İxtisasın şifri və adı:

060404 – “İqtisadiyyat”

İxtisaslaşma adı:

Turizmin iqtisadiyyatı

Elmi rəhbər:

Magistr proqramının rəhbəri:

Dos. Həsənova A. S

Dos.,i.e.n Quluzadə M.M

Kafedra müdiri:

i.e.d., prof. Ə.Q. Əlirzayev

BAKİ – 2017

MÜNDƏRİCAT

| | |
|-------------------|----------|
| Giriş..... | 3 |
|-------------------|----------|

I FƏSİL. Turizmin inkişafının maliyyə əsasları

| | |
|--|----|
| 1.1.Turizmin maliyyəsinin mahiyyəti və vəzifələri..... | 6 |
| 1.2.Turizmin inkişafında maliyyənin planlaşdırılması metodologiyası..... | 15 |
| 1.3.Turizmin inkişafının maliyyə mənbələri | 19 |

II FƏSİL. Turizmin maliyyəsinin dinamikası

| | |
|--|----|
| 2.1. Dövlət büdcəsi və turizmin inkişafının təhlili..... | 28 |
| 2.2. Xüsusi vəsaitlər və turizmin inkişafı..... | 34 |
| 2.3. Kredit resurslarının turizmdə istifadəsi..... | 37 |

III FƏSİL. Turizmin maliyyəsinin təkmilləşməsi istiqamətləri

| | |
|--|----|
| 3.1. Turizmdə investisiya qoyuluşunun aktual problemləri..... | 39 |
| 3.2. Turizmdə investisiyanın səmərəli idarəedilməsi mexanizmləri..... | 46 |
| 3.3. Azərbaycanın turizm sənayesində maliyyə-investisiya mühitinin tənzimlənməsi istiqamətləri..... | 58 |

| | |
|---------------------------------|-----------|
| Nəticə və təkliflər..... | 66 |
|---------------------------------|-----------|

| | |
|---|-----------|
| İstifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısı..... | 70 |
|---|-----------|

GİRİŞ

Hazırda ölkədə qeyri-neft sektorunun inkişaf etdirilməsi, regionlar arasındakı disproporsiyaların azaldılması və iqtisadiyyatın diversifikasiyasının artırılması iqtisadi siyasətin əsas məqsədlərindəndir. Bu istiqamətdə vacib bir iqtisadi sahə olan turizm sənayesinin davamlı inkişafının təmin edilməsi çox əhəmiyyətlidir. Turizm sənayesinin davamlı inkişafı üçün vacib olan faktorlar kimi onun maliyyə proseslərinin düzgün təşkil olunması və idarəedilməsi, maliyyə potensialının düzgün qiymətləndirilməsi məsələlərini göstərə bilərik.

Bir sıra gəlirli sahələrdə maliyyə əməliyyatları, əməkhaqqı sistemi, məhsulun qiymətinin formalaşması, ona investisiyaların yönəldilməsi və onların səmərəliyinin artırılması, bu sahənin inkişafına bank və sığorta bazarının təsiri və dünyada davam edən iqtisadi böhran şəraitində bu sahənin davamlı inkişafının təmin edilməsi kimi məsələlər ümumilikdə turizmin əsas maliyyə problemlərini təşkil edir ki, bu məsələlərə də ümumi baxış və onların bəzi həll istiqamətlərinin axtarılması bu mövzunun aktuallığını ortaya qoyur.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri: Tədqiqat işinin əsas məqsədi bazar iqtisadiyyatı şəraitində turizmin davamlı inkişafının təmin edilməsi və onun ölkə iqtisadiyyatında gəlirli bir sahə kimi formalaşmasına şərait yaratmaq üçün onun maliyyə problemlərini aşkarlamaq və onların həlli istiqamətində elmi əsaslandırılmış təklif və tövsiyələrin irəli sürülməsindən ibarətdir. Bu məqsədlərə nail olmaq üçün aşağıdakı vəzifələr həyata keçirilmişdir:

- *Turizmin maliyyə potensialının nəzəri-metodoloji qiymətləndirilməsi;*
- *Turizmdə əməkhaqqı sisteminin təhlili;*
- *Turizm məhsulunun hesablanması metodlarının müəyyən edilməsi;*
- *Turizm sferasına investisiyaların cəlb edilməsinin mövcud problemlərinin müəyyənləşdirilməsi;*
- *Münbit investisiya mühitinin qurulmasının əsas istiqamətlərinin müəyyən edilməsi;*

- *Azərbaycan turizm sənayesinə yönəldilən investisiyaların cari vəziyyətinin qiymətləndirilməsi;*
- *Maliyyə böhranı şəraitində islam maliyyə sisteminin turizm sferasında səmərəli tətbiqi istiqamətləri;*
- *Qlobal iqtisadi böhran fonunda turizmin maliyyə mühitinin yaxşılaşdırılması yollarının müəyyən edilməsi.*

Tədqiqat işinin *obyekti* kimi ölkədə turizm sferasında maliyyə prosesləri seçilmiş, *predmeti* kimi isə bazar münasibətləri şəraitində turizm sferasında maliyyə proseslərinin tədqiqi müəyyən edilmişdir.

Tədqiqatın nəzəri-metodoloji əsasını tədqiq olunan mövzu üzrə mövcud nəzəri-təcrübi elmi əsərlər və Azərbaycan Respublikasının müvafiq qanunvericilik aktları və digər hüquqi-normativ sənədləri təşkil edir.

Tədqiqat işi məntiqi ümumiləşdirmə, müqayisə, analitik-statistik təhlil, elmi-abstraksiya və s. kimi tədqiqat üsulları əsasında yerinə yetirilmişdir.

Tədqiqat işinin informasiya bazasını Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsinin, Azərbaycan Respublikası Mədəniyyət və Turizm, İqtisadi İnkişaf, Maliyyə Nazirliklərinin, Mərkəzi Bankın və əlaqədar elmi-tədqiqat müəssisələrinin statistik icmalları, bülletenləri, hesabatları və digər materialları təşkil edir. Eyni zamanda Birləşmiş Millətlər Təşkilatının ixtisaslaşmış qurumu olan Ümumdünya Turizm Təşkilatının və digər beynəlxalq və regional təşkilatların hesabatları, tədqiqatları və digər informasiya materialları da tədqiqat işinin informasiya bazasını təşkil edir.

Tədqiqatın elmi yeniliyi aşağıdakılardan ibarətdir:

- *İxtisaslaşma dərəcəsinə görə turizm sənayesində ədalətli əməkhaqqı sisteminin tətbiq olunması metodları;*
- *Turizm sferasında yönəldilmiş investisiyaların ölkəmiz üçün daha perspektivli olan turizm növlərinin inkişafına yönəldilməsinin metodları;*

- *Azərbaycan üçün yeni olan islam maliyyə sisteminin turizm sferasında tətbiqi istiqamətləri;*
- *Qlobal iqtisadi böhran şəraitində Azərbaycan turizm sənayesinin rentabelliyyəsinin təminatı və gələcək potensial böhranlar zamanı turizm sferasının dayanıqlığının təmin edilməsi istiqamətləri.*

Dissertasiya işi giriş, üç fəsil, nəticə və təkliflər, istifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısından ibarətdir.

Birinci fəsil daha çox turizmin maliyyə proseslərinin nəzəri problemlərini və bu proseslərin ümumi inkişaf istiqamətlərini əhatə edir.

Dissertasiya işinin ikinci fəslində turizmdə dövlət büdcəsi, xüsusi vəsaitlər və kredit resurslarının istifadəsinin nəzəri-analitik təsvirinin əsas istiqamətləri verilir.

Dissertasiya işinin üçüncü fəslində turizm sferasının əsas maliyyə problemləri, burada maliyyə resurslarının səmərəli idarə edilməsi mexanizmləri və Azərbaycan turizm sənayesində onun tənzimlənməsi yolları əsas tədqiqat obyektinə kimi nəzərə alınmışdır.

I FƏSİL: Turizmin inkişafının maliyyə əsasları

1.1. Turizmin maliyyəsinin mahiyyəti və vəzifələri

Maliyyə hər bir iqtisadi sfera üçün ən önəmli ünsürdür. Ayrılmaz şəraitdə onun funksiyaları – effektiv fəalliyət və düzgün maliyyələşmə üçün şirkətin pul vəsaitlərini qorumaq. Maliyyə - pul münasibəti, hansı ki şirkətin digər subyektlərlə fəaliyyətinə daxil olur. Maliyyə münasibətləri özündə iqtisadi əlaqələrin sistemini təqdim edir, daxili prosesləri formalaşdırır, pul vəsaitlərinin bölgüsünü və istifadə olunmasını özündə əks etdirir. Maliyyə vəsaitləri müxtəlif aspektli olur, hansıki subyektlər arasında geniş pul vəsaitlərinin dövriyyəsinin tənzimləyir : şəriklər, istehlakçılar, banklar və s. Bundan etibarən bu faktlara yüksək keyfiyyətlə, obyektiv və sunyektiv təsir edir. Belə olan halda, nəzərə almaq lazımdırki, hazırlanmış elmi iqtisadi vəziyyət, maliyyə teoreminin əsasını müəyyənləşdirir, bütün fəaliyyət növlərini özündə əks etdirir, o cümlədən turizmədə bu xüsusiyyətlər təsir göstərir. O cümlədən onların mexanizmi konkret xüsusiyyətlər əsasında meydana gəlir.

Maliyyənin mövcudluğu onların funksiyalarında yaranır. Turizm qərarlarının əsaslı maliyyə funksiyalar – pul daxilolmalarında formalaşır. Bazar iqtisadiyyatında onların əsası maliyyə və əmtəə axınlarında formalaşır.

Turizm fəaliyyətində özfəaliyyəti formalaşdırmaq üçün kapital mənimsəmək əsasdır. Maliyyə vəsaitləri onlara istehsal faktorlarının həyata keçirilməsinə şərait yaradır, hansıki istehsal turizm məhsullarını və xidmətlərini yaradır. Onların bazarda fəaliyyəti qərar qəbul etməyə icazə verir, hansıki bazarda alış veriş fəaliyyətində borcların ödənilməsinə şərait yaradır. Bir tərəfdəndə, borc kapitalı şəxsi və ya şərikli investisiyaya şərait yaradır, və bu uğurlu fəaliyyətin nəticəsində dövlətə

vergi və digər haqlardan vəsait daxil olur. Bir tərəfdən dövlət müəssisələrə dotasiyalarda verə bilər. Belə fəaliyyət fasiləsiz dövr edir. Bu funksiyaların fəaliyyətinin əsas rolu dövlət, müəssisə və işçilər arasında qarşılıqlı olaraq maraqların dövriyyəsinə gətirib çıxardır. Funksiyaların idarə edilməsinin dəqiqliyi – maliyyə fəaliyyətinin düzgün bölgüsünə, mənimsənilməsinə və istifadə olunmasına şərait yaradır. əsas funksiyalar növbəti dövrdə maliyyə fəaliyyətinə nəzarət edir. Bu funksiyalara nəzarət maliyyə informasiyalarından və maliyyə nizamının səviyyəsindən asılıdır.

Maliyyə informasiyası – maliyyə funksiyalarının satın alınmasında, müxtəlif xarakterli qərarların təsirini bildirir.

Maliyyə nizamı – bütün müəssisələrə və səhmdarlara qərarlarda səliqəli hərəkət etməyi tələb edir.

Maliyyə fəaliyyəti turizm şirkətləri ilə subyektlər arasındakı fəaliyyəti tənzimləyir. Bu əlamət maliyyə fəaliyyətinin müxtəlif təsnifatlarına qoyulub, hansıki fərqli uyğunluqlar yaranır:

- Dövlət- Daxili nəzarət- Müstəqil fəaliyyət

Maliyyə funksiyaları maliyyə mexanizmləri əsasında formalaşır, şirkətin daxili qərarlarını qəbul etməsinə təhrik edir. Maliyyə mexanizmi özündə metodlar kompleksini təqdim edir, maliyyə fəaliyyətinin köməyi ilə formalaşır. Onun əsas elementləri aşağıdakılardır:

- Maliyyə metodları
- Maliyyə çıxarışları
- Təchizatın düzgünlüyü
- Təchizatın normativi
- Məlumat təchizatı

Turizm şirkətlərinin təşkilati fəaliyyətini kommersiya bankları olmadan təsəvvür etmək mümkün deyil. Onlarla münasibətləri müqavilə xarakterli olur, bu səbəbdən müqavilənin şərtləri qabaqcadan şirkətlə razılaşdırılır.

Xidməti banklar şirkətlərə istehlakçılarla fəaliyyət zamanı xarici valyutadan istifadə üçün hesab yaradır, bunulada müəssisə ilə istehlakçılar arasında açıq hesablaşma mübadiləsi yaranır. Hər bir ölkədə hüquqi və fiziki şəxslər arasında belə hesablar yaradılır. Cari hesab – bu hesab şirkətlərin pul hesablarının yerləşdirilməsi və ünvanının yerləşdirilməsi üçün, onların şəxsi formasının qanunauyğun şəkildə yaradılması üçün açılır.

Turizm şirkətinə aşağıdakı hesablar açıla bilər:

- Depozitlər;
- Xeyriyyə;
- Açıq hesab;
- Kart-hesab;
- Xarici valyuta üçün cari hesab;
- Xarici valyuta üçün xüsusi hesab;
- Subhesab

Müəssisə üçün açılmış hesabın səviyyəsi və növləri, maliyyə imkanlarında və fəaliyyət növündən asılıdır. Turizm müəssisələrin fəaliyyətində mütləq sığorta mexanizmi olmalıdır.

Müəssisə və sığorta kompaniyası arasındakı münasibətlər Dövlət qanunları əsasında rəsmiləşdirilir.

Uğurlu maliyyə mexanizmi peşəkar təşkilatçılıq olmadan mümkün deyil. Bu nöqteyi nəzərinde turizm şirkətlərində maliyyə öhdəliyi yaradılır və ya struktur bölmələrində vəzifə bölgüsü aparılır. Turizm fəaliyyəti zamanı müəssisələr yüksək risk altında fəaliyyət göstərir, buna görə də qeyri stabil və qeyri-müəyyənlik şəraitində, riskin səviyyəsini qiymətləndirirlər, risk etmək və ya dəyişən şərtlər altında dərhal qərar qəbul etmək – maliyyəçinin əsas öhdəliyidir. Turizm sisteminin fəaliyyəti üçün əsas şərt maliyyə vəsaitləridir. İnvestisiya fəaliyyəti maliyyə metodlarının əsas ünsürlərindən biridir, hansıki maliyyə resurslarının böyüməsindən və paylanmasından

asılıdır.

İnvestisiya inkişafın hər bir mərhələsində kapital qoyuluşunu təqdim edir. Bəzi müəlliflər iki anlayışı müəyyən ediblər : “investisiya” və “kapital qoyuluşu”. İlk növbədə daha geniş: kapital qoyuluşunun resursların fəaliyyətinə, maliyyə dövriyyəsinə, qeyri maddi aktivlərin müəyyən növlərinə təsir edir. Bununla belə investisiyalaşdırma istənilən sahə üzrə istənilən investisiyaların giriş və çıxışını tənzimləyir. İnvestisiyanın ən ümumi formaları birbaşa və portfel investisiyalardır.

Kapital təşkil edən investisiyalar - birbaşa investisiya müəssisənin üzərində adətən nəzarət edir, eləcə də fiziki aktivlərə yenidən investisiya yatırmaq məqsədi ilə başqa şirkətin nizamnamə kapitalına əlavə olaraq başa düşülür.

Portfel investisiyalar – maliyyə alətlərinin maliyyə bazarlarında qiymətli kağızlar, kreditlər və bir sıra digər resursların yaratması deməkdir.

Xarici investisiyalar - bu xarici investorlarla müəssisənin fəaliyyəti üçün maddi və resurs təminatı vasitəsilə əlaqəsidir, həmçinin də həmin respublikaya hansıki xarici investorlar vəsait qoyur bu inkişaf yolundada böyük dəstəkdir. Xarici investorların köməkliliyi ilə həmçinin xarici ölkələrlə, beynəlxalq təşkilatlarla mühim fiziki və hüquqi şəxslərlə əlaqə qurmaq olar.

Xarici investisiyaların obyektı bunlar ola bilər:

- Bütün müəssisələr və təşkilatlar ölkə daxilində qadağan olunmayan fəaliyyətlə məşğul olmalıdırlar.

- Bütün tapşırıqlar və qərarlar ölkənin qanunlarına uyğun olmalıdır.

- Bütün qiymətli kağızlar sığorta və rəqələri ölkə qanunlarına uyğun müəyyənləşməlidir.

- Sahibkarlıq fəaliyyəti rəqabətə əsaslanmalıdır.

- Dövlət tərəfindən müəyyənləşdirilən digər tələblər yerinə yetirilməlidir.

Xarici investisiyalar növbəti fomalarda müəyyənləşir. Bunlar aşağıdakılardır:

- Şirkətin işlə bağlı fəaliyyətinin ölkənin fiziki və hüquqi şəxslərə qoyduğu tələblərə uyğunluğu

- Qurulacaq müəssisənin tam şəkildə xarici investitorlara tabe olması

- Qiymətli kağızlara, aksiyalara, binalara strukturlara sahib olma Torpaqdan, digər resurslardan, digər hüquqlardan istifadə Ölkə qanunlarına zidd olmayan digər formalar

İnvestisiya fəaliyyəti turizmdə yönəldilə bilər:

a) Müəssisədə artım və inkişaf:

- Ofisin tikinti və yenidənqurma proqramının hazırlanması- Bu yenidənqurmanın qanuna uyğunluğu

- Maddi texniki təchizatın lazımi səviyyədə olması

- Turizm obyektlərinin yenilənməsi və ya yenidən qurulması

- Səhmdarların güclərini təkmilləşdirməsi

b) Bazarda və istehsalatda turizmin yeni xidmətlər və məhsulların yeni seqmentləri

- Biznes-planın hazırlanması

- Turizm bazarının marketinqi

- Reklam kampaniyalarında işlər

- Kadrların hazırlanması

- Bu sferada xidmətlərin səviyyəsi

c) İnformasiya texnologiyalarının tətbiqi:

- Kompüterləşmə ilə proqramların hazırlanması

- İnternet və digər proqramların tətbiqi

Müəssisələrdə qəbul olunan qərarlar dəqiq və diskont olmalıdır.

Hesab metodlarına əsasən xarici investitorlar bu nəticəyə gəlmiş

oldular:

- Hesabın effektivlik metodu
- Hesab indeksinə əsasən investisiyanın rentabellik metodu
- Investisiyanın davam etmə müddəti metodu
- Investisiyanın effektivlik dərəcəsinin hesablanması metodu

Qeyd etmək lazımdır ki turizm də mükəmməl metodların sayı demək olar ki aşağı səviyyədədir. Buna görə də effektiv nəticələr əldə etmək həmişə çətin olmuşdur.

İnvestisiyalaşma prosesi həmişə risklə qarşılıqlı əlaqədə olmuşdur. Həmçinin də vaxd faktorunda unutmaz: projelərin müddətinin uzadılması riskində ehtimalını artırır. Bu faktlara əsasən müəssisənin mədaxili, məxaric və projelərinin effektivliyini düzgün idarə etmək lazımdır. Belə istehsal prosesi diskont ilə aparılır. Diskontlaşma gələcəyə yönəldilmiş, daimi pul axının qiymətdən asılı olan prosesdir:

$$P = S / 1 + niP$$

burda ilkin qiymətdir; S- son məbləğ; n davam etmə dövrü, yəni il; uzunmüddətli qoyuluşların illərinin səviyyəsi.

Xidmətlərin qiymətinin hesablanması, bu qiymətin tələbata uyğun olması və bu qiymətlərlə turizm fəaliyyətinin reallaşdırılması baş verir. Xidmət sahəsinin özünün spesifik xüsusiyyətlərini özündə cəmləşdirən turizm sənayesi mürəkkəb qiymətəmələgəlmə prosesinə malikdir. Yekun olaraq müştəriyə paket şəklində çatan turizm məhsulu özü bir sıra müxtəlif komponentlərdən ibarətdir. Bu komponentlər üzrə olan xidmət və məhsulların qiymətlərinin formalaşması fərqli mühitlərdə baş verir. İlk baxışdan sadə görünən bu proses əslində özündə ağır əməliyyatlarla əhatələnir. Rentabelli fəaliyyət göstərməyi planlaşdıran istənilən bir təşkilat üçün bazara təklif etdiyi turizm məhsulunun qiymətinin hesablanması mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Məsələn, Bakı şəhərinin mərkəzində 10 nömrəli 3 ulduzlu butik bir mehmanxana üçün qiymətlərin təyin edilməsi zamanı sahibkar bir sıra

məsələləri nəzər almalıdır ki, onun fəaliyyəti rentabelli olsun. Adətən belə mehmanxanalarda işçi heyəti 10-12 nəfər təşkil edir və əgər hazırda mehmaxana biznesində olan orta əməkhaqqı ilə hesablasaq, burada işçilərin bir aylıq əməkhaqqısı təxminən 2000 AZN təşkil edəcəkdir. Təbii ki, əsas nəzərə alınmalı məqam bu butik mehmanxananın icarəyə götürülməsi və ya kiməsə aid olaması ilə bağlıdır. Ödənilən bu məbləği biz orta qiymətləri nəzərə alaraq 4000 AZN kimi hesablaya bilərik. Mehmanxana şəxsi mülkdürsə bu zaman yatırılan investisiyanın da nəzərə alınması vacibdir. Burada da iki əsas istiqamət üzrə bu hesablanma nəzərə alın bilər. Birincisi mülk və ya mehmanxana bir bina kimi alın bilər və onun investisiya siyasəti. İkinci və daha çox məşhur olanı isə müəssisələrin yenidən inşası və onun inventarlarla təmin olunmasıdır. Hər iki halda obyektə yönəldilən investisiya iki mənbədən götürülür. Bu investorun özünün şəxsi maliyyəsi və ya bank və digər kredit orqanlarından əldə etdiyi kredit olur. Beləliklə, burada görüldüyü kimi otelin istifadə haqqı minimum 4000 AZN olacaqdır. Mehmanxana ilə bağlı digər ödənişləri, otelin maddi texniki təchizatı, yemək xərcləri, dövlət rüsumları və s., toplasaq bu da belə bir mehmanxana üçün ay ərzində 2000 manata yaxındır. Burdanda aydın olduğu kimi bu mehmanxananın daimi məsrəfləri 6000 manata yaxındır, qeyri sabit məsrəflər 2000 manatdır. Bu zaman mehmanxana üçün hər bir otağın qiymətini müəyyən etmək üçün hər zaman nəzərə alınmalıyıq ki, burada aylıq minimal ödənişlər 8000 AZN-ə bərabərdir. Otaqların hər biri eyni səviyyədə olsa qiymətləridə eyni səviyyədə olar. Əgər nömrənin qiymətinin 80 AZN olduğunu nəzərə alınsa, bir ay müddətində bütün otaqların tam dolu olduğunu tam nəzərə alınsa, onda aylıq gəlir 24000 AZN-ə bərabər olacaqdır. Əgər mehmanxana belə temple 3 ay fəaliyyət göstərəcəksə onda onun 3 aylıq dövriyyəsi Azərbaycan Vergi Məcəlləsinə uyğun olaraq ƏDV ödəyicisinin dövriyyəsinə bərabər olacaqdır. Təbii ki, Bakıda bir mehmanxananın dayanamadan bir ay dolu olması real görünmür. Amma 50-60%-lik tutumla qiyməti 80 AZN olan bir mehmanxana da öz dövriyyəsi ilə ƏDV ödəyicisinə

çevrilir. Sahibkar üçün vacib olan məsələ bu 80 AZN-ə 18 %-lik ƏDV-ini daxil etmək və ya edə bilməmək problemidir. Lakin bu qiymətə ƏDV daxil deyilsə isyehlakçı bir nömrə üçün bir gecəyə 94.4 AZN ödəməli olacaqdır. Təbiki 3 ulduzlu otellər üçün bu kifayət qədər yüksək qiymətdir. Beləliklə, sahibkar mehmanxana üçün qiymətləri müəyyənləşdirərkən müxtəlif amilləri nəzərə alaraq yekun qərara gəlməlidir. Paralel olaraq sahibkar turizm agentlikləri və müstəqil agentlərlə də əməkdaşlıq edib otel nömrələrinin satılmasında maraqlı olacaqsa o bu agentlər üçün olacaq komissiyon xərclərini də nəzərə almalıdır.

Turizm məhsulunun hesablanması prosesi ən mürəkkəb formada turizm məhsullarının ümumi şəkildə bazarda təklif edən turizm firmalarında baş verir. Turizm paketlərində xidmətlərin hesablanması nə qədər sadə görünsədə bir o qədər də çətinidir. İstənilən turizm firması öz müştərisini göndərmək istədiyi mehmanxana və bu tipli digər yerləşdirmə obyektləri ilə qabaqcadan elə şəkildə əməkdaşlıq qurmalıdır ki, əldə edilən gəlir onun üçün sərfəli olsun.

Aviaşirkətlərlə turizm müəssisələri hər zaman qarşılıqlı fəaliyyət göstərir. Lakin qeyd etmək lazımdır ki, hal hazırda müasir texnologiya elə səviyyədədir ki, insanlar heç yana getmədən internet vasitəsi ilə istədikləri ölkələrə turpaket ala bilirlər. Bu tendensiya istehlakçılar arasında artıq ciddi şəkildə yayılmaqdadır. Əgər bu tendensiya daha geniş şəkildə yayılacaqsa ehtimal oluna bilər ki, aviaşirkətlər üçün turizm müəssisələrinin ödədikləri haqlar istənilən səviyyədə olmasın. Burdanda aydın olurki güclü maliyyə münasibətləri ilə əhatələnən və sonda istehlakçılara təqdim olunan xidmətlərin turizm müəssisəsinə maliyyə axını yaratması üçün turizm müəssisəsi o xidmətə daxil olan xidmətlərin təminatçıları ilə qabaqcadan onun üçün sərfəli komissiyon gəliri ilə razılaşmalıdır. İstənilən iqtisadi sferanın inkişafı və gələcək illər üçün davamlı inkişafının təmin edilməsi baxımından o sahəyə investisiya qoyulmasının böyük payı vardır. Beynəlxəq təcrübədə

görmək olar ki, turizm sahəsinə qoyulan investisiyalar çox qısa zaman ərzində özünü doğruldur. Turizm sənayesi digər iqtisadi və sosial sahələrlə birbaşa bağlı olduğundan bu sahəyə yönəldilən investisiyalar tək turizmin inkişafı üçün deyil, eyni zamanda ölkənin sosial-iqtisadi inkişafı üçün də öz müsbət nəticələrini verə bilər. Eyni zamanda digər sahələrin inkişafı da turizmin inkişaf prosesini gücləndirir. Ölkəmizdə son illər yol infrastrukturunun əsaslı bərpası və yeni yolların salınması ölkəmizin turizm sənayesi üçün artıq öz müsbət nəticələrini verməkdədir. Hər hansı bir sahəyə yönəldilən investisiyaların səmərə verməsi həmin ərazidə münbit investisiya mühiti ilə bağlıdır. Turizmin maliyyə problemlərində investisiyaların idarəedilməsinin səmərəliliyi nə qədər idarəedici şəxslərdən asılıdırsa, bir o qədər ölkə qanunvericiliyində olan qanunların səliqliyindən, mükəməlliyindən və ölkədəki ümumi idarəetmə mexanizminin dəqiqliyindən asılıdır. Belə olan halda qabaqcadan düzgün proqnozlaşdırılaraq həyata keçirilən investisiya layihələri öz bəhrəsini verəcəkdir və bu da yekunda ölkədəki beynəlxalq standartlara cavab verən turizm obyektlərinin sayının artmasına gətirib çıxaracaqdır. Bu proses isə turizmin Bütün bunları yekunlaşdıraraq görmək olar ki, istər dünyada, istərsə də Azərbaycanda turizmin maliyyə problemləri dünya iqtisadiyyatında cərəyan edən iqtisadi proseslərlə birbaşa bağlıdır.

1.2. Turizmin inkişafında maliyyənin planlaşdırılması metodologiyası

Əvvəllər daha çox iqtisadi və ya dini səfərlərlə bağlı idisə, hal hazırda turizm tamamilə başqa məcrada inkişaf edir. Buna əsasən turizmin durmadan inkişafı maliyyə mənbələrini də gücləndirir. Buna misal olaraq qardaş ölkə Tükriyə hər il orta hesabla turizmdən 35 mlrd dollar gəlir əldə edir. Bəzi avropa ölkələrində də turizmdən gələn gəlir dövlət büdcəsinin 10%-dən çoxunu təşkil edir. Bəzi afrika ölkələrində də turizmin inkişafı öndə gəlir. Xüsusilə bəzi milli parklar, qoruqlar, tarixi məkanlar və adrenalın sevrələr üçün xüsusi məkanlar vardır. Ölkəmizdə də həm zəngin təbiət, həm də tarixi məkanlar turizmin inkişafı üçün şərait yaradır. Turizmin inkişafı üçün dövlət tərəfindən müəyyənləşdirilən dövlət proqramı vardır. Bu dövlət proqramı son illərdə turizmin inkişafına böyük təsir edir. Xüsusən, turizmin bir neçə istiqamətdə inkişaf etdirilməsi, bununla bərabər turizmin inkişafına dair bir neçə dövlət proqramı qəbul edilmişdir. Bununla yanaşı cənab prezidentin tapşırıqlarına uyğun olaraq turizm zonaları yaradılmışdır. Bu tapşırıqlardan sonra tarixi mədəni obyektlər, ərazilər, abidələr, yenidənqurmaya cəlb olunaraq istifadəyə verilmişdir. Hal hazırda ölkəmizdə turizmin inkişafı üçün çoxlu sayda infrastruktur işləri gölünür. Ölkəmizin bəzi bölgələrində və rayonlarında çoxlu sayda 4 və 5 ulduzlu otellər istifadə verildi. Xüsusilə Qəbələ rayonunda turizm o qədər inkişaf edibki turistlərin yerləşdirilməsi üçün otellər və pansionatlarda yer olmur. Bununla belə bütün bunlar bəs deyil.

İnvestisiya turizm fəaliyyətinin əsas şərtlərindən biridir. İnvestisiya fəaliyyəti maliyyə metodlarına təsir edən ünsürlərdən biridir hansıki, maliyyə resursları ilə yaxın əlaqədədir. İnvestisiya özündə hədəf kimi böyümək üçün investisiya kapitalını əsas götürür.

Turistləri daha çox əyləncəli yerlərlə və dadlı təamlarla cəlb etmək lazımdır. Hətta uzun müddətdir kənd həyatından uzaq qalan bəzi şəhərlərdən hətta avropanın böyük şəhərlərindən gələn turistləsi səfalı kənd həyatı ilə turizmə cəlb etmək olar. Kənd həyatı əsasən səfalə yerlərdə, tairix məkanlarda gəzinti, insanlarla kənd həyatı barədə söhbət və s. aiddir. Təbbiki hər şey insanların şəxsi büdcəsinə uyğun tənzimlənməlidir. Buna əsasən turizmə aid banklardan xüsusi aşağı faizlə kreditlər ayrılmalıdır. Bu sərfəli təkliflərlə həm ölkə vətəndaşları rahat uyğun şərtlərlə istirahət edə bilərlər, həm də ölkə büdcəsinə pul daxil olar. Ölkə məktəblərində hal hazırda kütləvi ekskursiyalar təşkil edilir. Bu ekskursiyalarla məktəblilər ölkəmiz haqqında daha dolğun məlumat əldə etmiş olurlar.

Ölkəmizdə turizmin inkişafının kökləri Sovet imperiyası dönməsinə kimi uzanmışdır. 80-ci illərin əvvəli ölkəmizdə turizmin inkişafı üçün yadda qalan olmuşdur. Bu illərdə Heydər Əliyevin təşəbbüsü və rəhbərliyi ilə Xəzər dənizinin kənarlarında, sahil zonalarında kurortlar yaradılmışdır. Bununla yanaşı turizmin uzunmüddətli inkişafına dair uzunmüddətli proqramlar təsis edilmişdir. Qarabağ münaqişəsinin alovlanması ölkəmizə turizm axınını azaltdı və turizmin inkişafına böyük zərbə vurdu. Ölkəmizin yüksək turizm potensialına malik olan Qarabağ bölgəsində başlayan qanlı müharibələr digər sahələrdə olduğu kimi turizmədə böyük təsir etdi. ermənistanın çirkli siyasəti nəticəsində bir milyondan çox insan öz yurd və yuvalarından didərgin düşdü. Dövlətimizin qərarlarına əsasən bu qaçqınlar və məcburi köçkünlər respublikamızın turizm əhəmiyyətli zonalarında yerləşdirildi.

Respublikamızın bir sıra regionlarında, şəhərlərində hal hazırda turizm inkişaf edir və turistlərin qəbulu və lazım olan yerlərdə, turizm obyektlərində yerləşdirilməsi davam edir. Son illərdə ölkəmizdə təşkil olunan beynəlxalq tədbirlər və beynəlxalq idman yarışmaları turizmin

inkişafında böyük təsir etid. Bu tədbirlər ölkə turizmi üçün növbəti sınaq dövrü idi.

Respublikamızda turizmin səviyyəsinin böyüməsi üçün beynəlxalq turizm təşkilatları və şəbəkələri ilə işlər görülür. Buna uyğun olaraq ölkəmiz bir sıra ölkələrlə turizm sahəsindəki əməkdaşlıq edir və müqavilələr imzalayır. Son illərdə paytaxtımızda beynəlxalq turizm sərgiləri keçirilir. Sərgidə iştirak edən ölkələr və müəssisələrin sayı durmadan artır. Bununlada yanaşı respublikamızda olan bir sıra qlobal layihələrdə turizmin inkişafına təkan oldu. Hal hazırda ölkəmiz Avropa və Asiya arasında dəhliz rolunu oynayır. Ölkəmizdə bəzi idman tədbirlərində keçirilməsi turizmin inkişafına təsir etdi.

. Təbii ki ölkəmizin cənnətməkan diyarı olan Qarabağın işğalıda turizmin inkişafına böyük mənfi təsir etmiş oldu. Qarabağın, işğaldan azad olunması kənd turizminin, termal məkanların və tarixi məkanların turizmin inkişafına böyük təsir göstərəcək.

Turizmin inkişafında reklam böyük əhəmiyyətə malikdir. Reklam turizmin ən önəmli ünsürüdür, hansı ki insanlar xidmət səviyyəsini reklamın köməkliyi ilə tanış olurlar.

- turizm müəssisələrinin təklif etdiyi məhsullar.
- sənədləşdirmə xidmətləri;
- mühüm informasiya xidmətləri və sosial təbliğat;
- turizmə dövlət tərəfindən dəstəklər və güzəştlər;
- turizm şirkətlərinin göstərdikləri digər xidmətlər

Bunlarla yanaşı turizmə məşğul olan müəssisələr maddi texniki vasitələrdə sahib olmalıdır. Bu maddi texniki təchizat turizmə müsbət yöndə təsirlər edəcək. Bu maddi texniki təchizata müxtəlif növ xidmətlərdə daxildir. Bu amillər əsas götürülərək güclü təbliğat və cərimə tədbirləri görmək vacibdir.

Xarici ölkələrin təcrübələrindən yararlanaraq xüsusi tullantılar üçün qablar yerləşdirilməli və ciddi təbliğatlar aparılmalıdır.

Turizm zamanla insanların nəinki istirahətinə hətta svadlanmasına, dünya görüşünün artmasına müsbət təsir edir. Turizm həmçinin mədəniyyətin və mədəni abidələrin təbliğatı üçün əla vasitədir. Beynəlxalq səviyyədə turizmin inkişafı insanların istirahət və öyrənmə imkanlarını da artırdı. Bu inkişaf insanların iqtisadi cəhətdəndə beynəlmiləşməsinə kömək etdi.

1.3. Turizmin inkişafının maliyyə mənbələri

Azərbaycan iqtisadi inkişaf artımı göstəricisinə görə dünyada lider ölkəyə çevrilmişdir. Azərbaycan neftinin gətirdiyi gəlirlər respublikamızda pul kütləsinin bir neçə il ərzində bir neçə dəfə artmasına gətirib çıxarmışdır. Neft gəlirlərinin səmərəli istifadəsi gələcəkdə Azərbaycanı çox qüdrətli bir ölkəyə çevirə bilər. Əlbəttə, buna nail olmaqdan ötrü qeyri-neft sektorunun inkişafı çox böyük əhəmiyyət kəsb edir. Bu isə bizim qarşımıza çox ciddi və həllinin vacib olduğu məsələləri qoyur. Bildiyimiz kimi artıq dünyada çox maraqlı bir tendensiya mövcuddur. Belə ki, qeyri-neft sektorunda İnformasiya Texnologiyaları və Kommunikasiya sahəsi və Turizm sahəsi özünün xüsusi çəkisini artırmaqdadır. Hətta bəzi ölkələrdə turizm tək qeyri-neft sektorunda deyil, ümumiyyətcə ölkənin ÜDM-də lider göstəriciyə malikdir. Turizm gəlirli sahədir. Bu sadə cümlənin əslində çox mürəkkəb izahata ehtiyacı var. Belə ki, əgər hansısa ərazinin resurs imkanları varsa, ora qoyulacaq vəsait artıqlaması ilə fayda verəcəkdir, gəlir gətirəcəkdir. Burada əlbəttə ki, tək təbii sərvət resurs təminatı nəzərdə tutulmur. Turizm sənayesində də ixtisaslı kadrların sayının çox olması və kapital axınının təmin olunması iqtisadiyyatın digər sahələrində də olduğu kimi zəruridir. Bu gün respublikamızda qeyri-neft sektorunda turizmi aparıcı sahələrdən birinə çevirmək olduqca vacib bir məsələdir. Buna nail olduqdan sonra isə, əsas məsələ turizmin davamlılığını tənzimləməkdir. Bu fonda turizm məhsulunun formalaşması və ona düzgün qiymətin təyin edilməsi inkişafı təmin edəcək əsas məsələdir. Çünki, məhsul bazara çıxarılanda onun qiyməti keyfiyyətinə uyğun olmalıdır. Əgər ölkəmizdə turizm məhsulunun keyfiyyəti artarsa bu zaman qiymətlərin dinamikasında dəyişikliklərin olması proqnozlaşdırılır. İnkişaf etmiş ölkələrin təcrübəsi göstərir ki, turizm iqtisadiyyata təsir göstərən güclü qüvvədir. O, dövlət büdcəsinin formalaşmasında, ticarət balansının sabitləşməsində mühüm rol oynayır. Lakin turizmin rolu bununla bitmir. Turizmin inkişafı ölkədə işsizlik kimi ağır bir problemin öhdəsindən gəlir, ölkə təsərrüfatının bütün sahələrinə təsir göstərir və onların inkişafının əsas vasitəçisidir. Nəzərə alsaq ki, respublikamızda yeni iş yerlərinin açılması, bununla da əhalinin böyük bir hissəsinin işlə təmin olunması

prioritet məsələlərdəndir, demək turizm sənayesi bu istiqamətdə çox böyük rol oynaya bilər. Adi kiçik bir turizm müəssisəsində belə ən azı 8-10 nəfər çalışa bilər. Bu cür işçi sayı qeyd etdiyimiz kimi kiçik turizm obyektləri üçün xarakterikdir. Orta və böyük müəssisələrdə isə bəzən işçilərin sayı 150-200 nəfərə qədər ola bilər. Hazırda respublikamızda fəaliyyət göstərən istirahət komplekslərində, otellərdə minlərlə işçi cəmlənmişdir. İlbəil dünyada səyahət edən turistlərin sayı artmaqdadır. 2008-ci ildə beynəlxalq turistlərin sayı 924 milyon nəfər olmuşdur. 2007-ci ildəki turistlərin sayı ilə müqayisədə bu 1.9 %-lik artım deməkdir. Eyni zamanda turizmdən əldə olunan gəlir də 2007-ci ildəki göstərici ilə müqayisədə 1.8 % artıb 944 milyard ABŞ dollarına bərabər olmuşdur. Beynəlxalq statistik məlumatlara əsasən 2009-cu ildə həm dünyadakı qlobal iqtisadi böhran və AH1N1 virusunun dünyada geniş şəkildə yayılması turistlərin sayına müəyyən qədər öz təsirini göstərdi. Belə ki, 2009-cu ildə beynəlxalq turistlərin sayı 880 milyon nəfər olmuşdur və paralel olaraq turizmdən əldə olunan gəlir 2008-ci illə müqayisədə 6 % azalmışdır. İstənilən halda turizm sənayesi gəlirli və böyük maliyyə potensialı olan bir sahədir.

Turizm Avstraliya, Misir, Yunanıstan, Tailand, Bahamas adaları, Fici, Maldiv, Seyşel adaları kimi xeyli sayda ada xalqları üçün əsas həyat mənbəyidir. Bu ölkələrin iqtisadiyyatı əsasən turizm sənayesi üzərində qurulmuşdur. Turizm sənayesi imkan verir ki, bu ölkədəki sahibkarlar öz mal və xidmətlərini reallaşdırmaqla böyük gəlir əldə etsinlər. Turizmlə bağlı xidmət sənayesi eyni zamanda yeni iş yerlərinin təmin edilməsi üçün də geniş imkanlar açır. Bu xidmət sənayesinə biz avia nəqliyyatı, kruiz gəmilərini, mehmxananlar, kurortlar olmaqla yerləşdirmə müəssisələri kimi qonaqpərvərlik xidmətlərini və əyləncəli parklar, kazinolar, ticarət mərkəzləri, müxtəlif musiqi tədbirlərini keçiriləyi məkanlarını, teatrlar kimi əyləncə mərkəzlərini daxil edə bilərik.

Qeyd etdik ki, 2008-ci ildə beynəlxalq turistlərin sayı 2007-ci illə müqayisədə artmışdır. 2009-cu ildə isə bunun əksi olaraq, beynəlxalq turistlərin sayı 4 % azalmışdır. Bu baxımdan biz xüsusi ilə Avropa regionunu qeyd edə bilərik. Burada 2008-ci illə müqayisədə 2009-cu ildə beynəlxalq turistlərin sayı 6 %-ə qədər azalmışdır. Əgər 2006-2008-ci illər üzrə beynəlxalq turistlərin ən çox ziyarət etdiyi

ilk 10 ölkənin siyahısına nəzər yetirsək görürük ki, bu 3 il ərzində artım özünü çox ciddi şəkildə göstərmişdir. Odur ki, 2009-cu ildəki azalma ölkələrin turizm sənayesinə öz mənfi təsirini az da olsa göstərə bilmişdir. Aşağıdakı cədvəldən həmçinin görmək olar ki, ilk 10-luqda olan ölkədən 7-i Avropa qitəsində yerləşən ölkələrdir. 2008-ci ildə həmçinin əsas diqqət çəkən məqam Ukraynanın ilk 10-luğa düşməsi və ABŞ-ın İspaniyanın qabaqlaması ilə bağlı olmuşdur. Fransa isə artıq neçənci ildir ki ardıcıl olaraq burada öz liderliyini saxlayır.

Ümumiyyətlə, ilk 10-luqda olan ölkələrə 2008-ci ildəki beynəlxalq turistlərin 45 %-i düşmüşdür. Bu həqiqətən çox böyük rəqəmdir. 2008-ci ildə Azərbaycanın sərhədlərini keçən xarici ölkə vətəndaşlarının sayı cəmi təxminən 1.9 milyon nəfər təşkil etmişdir. 2007-ci illə müqayisədə bu rəqəm 42.5 % artmışdır. Ölkəmizə səfər edən xarici ölkə vətəndaşlarının səfər məqsədi əsasən işgüzar səfərlərlə bağlı olmuşdur. Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsinin məlumatlarına əsasən yalnız 68.4 min xarici ölkə vətəndaşı ölkəmizin sərhədlərini turizm məqsədilə keçmişdir. “EuroMonitor International” təşkilatının məlumatlarına əsasən 2008-ci ildə Azərbaycanda turizmdən əldə olunmuş gəlirlər 1 milyard AZN-ə bərabər olmuşdur. Bu da 2008-ci ilin orta valyuta məzənnəsi ilə 1.2 milyard ABŞ dollarına bərabərdir. 2006-2008-ci illər üzrə dünyada turizmdən ən çox gəlir əldə etmiş ölkələrin siyahısına nəzər yetirsək görürük ki, ölkəmiz turizmdən əldə etdiyi gəlirlərə görə bu onluqda ən sonuncu yerdə olan ölkədən 19-20 dəfə az gəlir əldə edir. Maraqlıdır ki, beynəlxalq turist gəlmələrinə görə ilk onluqda olan ölkələr Ukrayna və Meksika turizmdən əldə olunan gəlirlər üzrə formalaşmış ilk onluqda yer almayıblar. Əvəzində Avstraliya və Avstriya bu onluğa daxil olmuşlar. Meksika, Ukrayna kimi ölkələrdə daha çox ucuz turizm ənənələrini qeyd etmək lazımdır ki, bu da turistlərin bu ölkələrdə daha az pul xərcləməsinə gətirib çıxarır.

Turizmdən əldə olunan gəlirlər, bu gəlirlərin proporsional şəkildə paylanması, turizmin inkişafına mane olan maliyyə problemlərinin həlli, turizmdə əməkhaqqı sisteminin düzgün qurulması və tənzimlənməsi, turizm məhsulunun hesablanması, turizmdə investisiya məsələləri və ümumilikdə turizmin ölkələrin

iqtisadiyyatındakı maddi və maliyyə əhəmiyyətli məsələlərinin təhlili ümumilikdə turizmin maliyyə problemlərinin nəzəri-metodoloji əsasını təşkil edir.

Ölkədə turizm fəaliyyəti ilə məşğul olmaq istəyən şəxslər üçün dövlət tərəfindən şəraitin yaradılması turizmin inkişafı üçün əsas şərtlərdən biridir. Dövlət öz qayğısını müxtəlif məsələlərdə göstərə bilər. Bunlardan ən əsası kimi biz dövlətin turizm fəaliyyəti ilə məşğul olmaq istəyən şəxslərə olacaq maliyyə yardımını göstərə bilərik. Bu kömək şərti olaraq yardım adlanır, əslində burada dövlət sahibkarla güzəştli şərtlərlə kreditlər ayırmaqlı və yeni turizm fəaliyyətinə başlamış iqtisadi subyektlərə özünün vergi siyasətində vacib məsələləri nəzərə almalıdır. Vergi məsələlərində xüsusi diqqət ayrılmalı məqam turizm fəaliyyəti ilə məşğul olan iqtisadi subyektlərə tətbiq edilə biləcək güzəştlərlə bağlıdır. Hazırda turizmin inkişaf səviyyəsinə görə dünyada ilk onluqda olan Türkiyədə XX əsrin 70-ci illərində turizm sənayesi yenidən inkişaf mərhələsinə başlayanda dövlət tərəfindən bu sahədə fəaliyyət göstərən sahibkarlar üçün xüsusi güzəştlər tətbiq olunurdu. Bu güzəştlər xüsusi ilə vergilərlə bağlı idi. Sahibkarların daha həvəsli çalışması məqsədilə onlar hətta bəzi vergilərdən azad olunmuşdular. Bütün bunlar Türkiyə üçün çox böyük nəticələr verdi və bunun gerçəkliyi odur ki, indi Türkiyəyə turizmdən milyardlarla dollar daxil olur. Buna oxşar təcrübələri Azərbaycanda da həyata keçirmək gələcək üçün böyük perspektivlər verə bilər. Vergilərdən danışarkən biz xüsusilə ilə Əlavə Dəyər Vergisi (ƏDV) ilə bağlı qeyd etməliyik. Hazırda sahələr arasında fərq qoymadan istənilən biznes fəaliyyəti üçün ƏDV ödəyicisinə çatdıran rüblük dövriyyə limitinin müəyyənləşdirilmiş məbləği birbaşa turizm fəaliyyəti üçün də öz mənfi təsirini göstərir.

Azərbaycan maliyyə proseslərində digər bir mühüm məsələ mühasibatlıq sistemi ilə bağlıdır. Azərbaycan Respublikası Prezidenti İlham Əliyevin 29 iyun 2004-cü il tarixli Sərəncamına müvafiq olaraq ölkədə fəaliyyət göstərən təşkilat və şirkətlər 01 yanvar 2008-ci il tarixindən başlayaraq Milli və Beynəlxalq Maliyyə Hesabatı Standartlarına keçməli idilər. Lakin bu proses hələ də ləngiməkdədir.

Ölkəmizdə hazırda çox az müəssisə və təşkilat maliyyə hesabatlarının hazırlanmasında Beynəlxalq Maliyyə Hesabatlarının Standartlarının tətbiq

etməkdədir. Yaxın illərdə bu prosesin gücləndirilməsi məqsədilə hazırda Azərbaycan Respublikası Maliyyə Nazirliyi tərəfindən intensiv fəaliyyət həyata keçirilməkdədir. Azərbaycan iqtisadiyyatının bir tərkib hissəsi olan turizm sənayesinə daxil olan müəssisələrin də qısa zaman ərzində öz mühasibatlıq sistemində Beynəlxalq Standartları tətbiq etməsi turizmin gələcək davamlı inkişafı baxımdan mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bu standartların tətbiq olunması və maliyyə hesabatlarının bu standartlar üzrə aparılmasının bir sıra üstün cəhətləri vardır. Xüsusən də ölkəmizə son illər yönəldilən investisiyaların artması fonunda turizm baxımından böyük potensialı olan regionlarda yerləşən və o qədər də yüksək səviyyədə fəaliyyət göstərməyən turizm obyektlərinə beynəlxalq maliyyə axınının yönəldilməsinə şərait yarana bilər. Düzdür, hazırda ölkəmizdə turizm sənayesinə daha çox yerli investisiyalar yatırılır və bu investisiyalar daha çox paytaxt Bakıda və ona yaxın ərazilərdə həyata keçirilir. Həmçinin, yatırılan investisiyalar daha çox yeni turizm müəssisələrinin, obyektlərinin tikilməsi ilə bağlıdır. Artıq fəaliyyət göstərən obyektlərin bərpasına çox az hallarda investisiyalar yönəldilir. İstənilən halda ölkəmizdə fəaliyyət göstərən müəssisə və təşkilatlarda mühasibatlıq və uçot sahəsində kütləvi şəkildə Beynəlxalq Standartların tətbiq olunması turizm sənayesi üçün də çox faydalı olacaqdır. Turizm məhsulunun dəyərinin hesablanması, ona bazara uyğun qiymətin təyin olunması və bu qiymətlə onun reallaşdırılması turizm fəaliyyətinin əsas tərkib hissəsini təşkil edir. Xidmət sahəsinin özünün spesifik xüsusiyyətlərini özündə cəmləşdirən turizm sənayesi mürəkkəb qiymətməmələgəlmə prosesinə malikdir. Yekun olaraq müştəriyə paket şəklində çatan turizm məhsulu özü bir sıra müxtəlif komponentlərdən ibarətdir. Bu komponentlər üzrə olan xidmət və məhsulların qiymətlərinin formalaşması fərqli mühitlərdə baş verir. İlk baxışdan sadə görünən bu proses əslində özündə mürəkkəb prosesləri əhatə edir. Rentabelli fəaliyyət göstərməyi planlaşdıran istənilən bir təşkilat üçün bazara təklif etdiyi turizm məhsulunun qiymətinin hesablanması mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Məsələn, Bakı şəhərinin mərkəzində 10 nömrəli 3 ulduzlu butik bir mehmanxana üçün qiymətlərin təyin edilməsi zamanı sahibkar bir sıra məsələləri nəzər almalıdır ki, onun fəaliyyəti rentabelli olsun. Adətən belə mehmanxanalarda işçi heyəti 10-12 nəfər təşkil edir və əgər hazırda mehmanxana biznesində olan orta

əməkhaqqı ilə hesablasaq, burada işçilərin bir aylıq əməkhaqqısı təxminən 2000 AZN təşkil edəcəkdir. Təbii ki, əsas nəzərə alınmalı məqam bu butik mehmanxananın icarəyə götürülməsi və ya şəxsi mülk olub olmaması ilə bağlıdır. İcarə haqqını biz orta qiymətləri nəzərə alaraq 4000 AZN götürə bilərik. Yox əgər mehmanxana şəxsi mülkdürsə bu zaman yatırılan investisiyanın da nəzərə alınması vacibdir. Burada da iki əsas istiqamət üzrə bu hesablanma nəzərə alın bilər. Birincisi mülk və ya mehmanxana bir bina kimi alın bilər və onun inventarlaşdırılması aparıla bilər. İkinci və daha çox yayılmış forma isə mehmanxananın sıfırdan başlayaraq inşası və onun inventarlarla təmin olunmasıdır. Hər iki halda obyektə yönəldilən investisiya iki mənbədən götürülür. Bu investorun özünün şəxsi maliyyəsi və ya bank və digər kredit orqanlarından əldə etdiyi kredit olur. İndi bizim göstərdiyimiz misalda obyekt icarəyə götürülüb və bura icarəyə götürən şəxs tərəfindən mehmanxana üçün edilən hər bir investisiya icarə haqqından çıxılır.

Beləliklə, burada göründüyü kimi otelin icarə xərci minimal olaraq 4000 AZN olacaqdır. Mehmanxana ilə bağlı digər xərcləri, otaqlarının gündəlik lazımı avadanlıqlarla təminatı, səhər yeməyi üçün çəkilən xərclər, kommunal xərclər, vergi və rüsumlar və s., toplasaq bu da belə bir mehmanxana üçün ayda 2000 AZN-ə yaxın olacaqdır. Göründüyü kimi bu mehmanxananın daimi xərcləri (icarə haqqı, işçilərin əməkhaqqısı) 6000 AZN-ə yaxındır, dəyişkən xərclər (otaqlarının gündəlik lazımı avadanlıqlarla təminatı, səhər yeməyi üçün çəkilən xərclər, kommunal xərclər, vergi və rüsumlar və s.,) isə 2000 AZN-ə bərabərdir. Bu zaman mehmanxana üçün otaqların qiymətini təyin etmək üçün biz nəzərə almalıyıq ki, burada aylıq xərclər minimum 8000 AZN-ə bərabərdir. 10 nömrənin hər birinin eyni səviyyəli otaq olduğunu nəzərə alsaq, burada hər otağın eyni qiymətə satıldığını müəyyənləşdiririk. Əgər nömrənin qiymətinin 80 AZN olduğunu nəzərə alsaq, ay ərzində bütün otaqların maksimum dolu olduğunu qəbul etsək, onda aylıq gəlir 24000 AZN-ə bərabər olacaqdır. Əgər mehmanxana belə templə 3 ay fəaliyyət göstərəcəksə onda onun 3 aylıq dövryyəsi Azərbaycan Vergi Məcəlləsinə uyğun olaraq ƏDV ödəyicisinin dövryyəsinə bərabər olacaqdır. Təbii ki, Bakıda bir mehmanxananın bir ay fasiləsiz bütün nömrələrinin dolu olması real görünmür. Amma 50-60%-lik tutumla qiyməti

80 AZN olan bir mehmanxana da öz dövriyyəsi ilə ƏDV ödəyicisinə çevrilir. Sahibkar üçün vacib olan məsələ bu 80 AZN-ə 18 %- lik ƏDV-ini daxil etmək və ya etməmək məsələsidir. Əgər bu qiymətə ƏDV daxil olmayacağına müştəri bir nömrə üçün bir gecəyə 94.4 AZN ödəməli olacaqdır. 3 ulduzlu otel üçün də bu qiymət kifayət qədər yüksək qiymətdir. Beləliklə, sahibkar mehmanxana üçün qiymətləri müəyyənləşdirərkən müxtəlif amilləri nəzərə alaraq yekun qərara gəlməlidir. Paralel olaraq sahibkar turizm agentlikləri və müstəqil agentlərlə də əməkdaşlıq edib otel nömrələrinin satılmasında maraqlı olacağına o bu agentlər üçün olacaq komissiyon xərclərini də nəzərə almalıdır. Turizm məhsulunun hesablanması prosesi ən mürəkkəb şəkildə turizm xidmətlərini kompleks şəkildə bazarda təklif edən turizm firmalarında baş verir. Turizm firması üçün sonda çox sadə görünən turizm paketinə daxil olan xidmətlərin hesablanması əslində bu prosesə qədər özündə mürəkkəb prosesləri əhatə edir. İstənilən turizm firması öz müştərisini göndərmək istədiyi mehmanxana və bu tipli digər yerləşdirmə obyektləri ilə qabaqcadan elə şəkildə əməkdaşlıq qurmalıdır ki, onun mehmanxanadan əldə etdiyi komissiyon gəliri onun üçün sərfəli olsun. Hazırda ölkəmizdə əsas ciddi problemlərdən biri mehmanxanaların əksəriyyətinin turizm firmaları ilə daimi işləməmək istəyi ilə bağlıdır. Xüsusi ilə də regionda yerləşən turizm obyektləri yay fəslində tam şəkildə öz gücləri hesabına mehmanxanaları tam şəkildə müştəri ilə doldurduqlarından öz xidmətlərini reallaşdırmaqda turizm firmaları ilə əməkdaşlıqda maraqlı olurlar. Müştərinin bütün istəklərini reallaşdırmağa yönəli olan turizm firmaları belə olan halda öz müştərisini razı salmaya bilirlər. Ümumiyyətcə, bu məsələ çox ciddi bir məsələ olub daxili turizmdə əsas problemlərdən biri hesab olunur. Bunun əksinə Türkiyədə yerləşən mehmanxanaların əksəriyyətinə çıxışı olan turizm firmaları oradakı mehmanxanalardan cəlbəddici komissiyon əldə edirlər. Turizm firmaları əksər hallarda aviaşirkətlərdən eyni güzəştləri əldə edirlər. Ancaq nəzərə almaq lazımdır ki, hazırda informasiya texnologiyalarının inkişafı elə bir səviyyədədir ki, hər bir insan istənilən halda hər hansı bir turizm firmasına ehtiyac olmadan birbaşa aviaşirkətin internet səhifəsinə daxil olaraq internet vasitəsilə ödəməyə imkan verən elektron kart vasitəsilə öz biletini ala bilər. Bu tendensiya istehlakçılar arasında artıq ciddi şəkildə

yayılmaktadır. Əgər bu tendensiya daha geniş şəkildə yayılacaqsa ehtimal oluna bilər ki, aviaşirkətlər üçün turizm firmalarına ödənilən komissiyon haqları onlar üçün cəlbedici olmasın. Göründüyü kimi özündə mürəkkəb maliyyə proseslərini əhatə edən və sonda müştəriyə təqdim olunan istənilən bir tur paketin turizm firmasına gəlir gətirməsi üçün turizm firması o paketə daxil olan xidmətlərin təminatçıları ilə qabaqcadan onun üçün sərfəli komissiyon gəliri ilə razılaşmalıdır. İstənilən iqtisadi sferanın inkişafı və gələcək illər üçün davamlı inkişafının təmin edilməsi baxımından o sahəyə yönəldilən investisiyaların böyük rolu vardır. Dünyada turizm üzrə inkişaf edən ölkələrin təcrübəsi göstərir ki, turizm sənayesinə yatırılan investisiya özünü çox qısa zaman ərzində doğruldu və turizm xidmətlərinə ilbəl qlobal aləmdə artan tələbat bu sənayenin davamlı inkişafına təminat verir. Turizm sənayesi digər iqtisadi və sosial sahələrlə birbaşa bağlı olduğundan bu sahəyə yönəldilən investisiyalar tək turizmin inkişafı üçün deyil, eyni zamanda ölkənin sosial-iqtisadi inkişafı üçün də öz müsbət nəticələrini verə bilər. Eyni zamanda digər sahələrin inkişafı da turizmin inkişaf prosesini gücləndirir. Ölkəmizdə son illər yol infrastrukturunun əsaslı bərpası və yeni yolların salınması ölkəmizin turizm sənayesi üçün artıq öz müsbət nəticələrini verməkdədir. Hər hansı bir sahəyə yönəldilən investisiyaların səmərə verməsi həmin ərazidə münbit investisiya mühiti ilə bağlıdır.

Turizmin maliyyə problemlərində investisiyaların idarəedilməsinin səmərəliliyi nə qədər idarəedici şəxslərdən asılıdırsa, bir o qədər ölkə qanunvericiliyində olan qanunların səliqliyindən, mükəməlliyindən və ölkədəki ümumi idarəetmə mexanizminin dəqiqliyindən asılıdır. Belə olan halda qabaqcadan düzgün proqnozlaşdırılaraq həyata keçirilən investisiya layihələri öz bəhrəsini verəcəkdir və bu da yekunda ölkədəki beynəlxalq standartlara cavab verən turizm obyektlərinin sayının artmasına gətirib çıxaracaqdır. Bu proses isə turizmin inkişafının nəticəsi olaraq ölkəmizə gələn turistlərin sayının artmasına səbəb olacaqdır.

Bütün bunları yekunlaşdıraraq görmək olar ki, istər dünyada, istərsə də Azərbaycanda turizmin maliyyə problemləri dünya iqtisadiyyatında cərəyan edən iqtisadi proseslərlə birbaşa bağlıdır. Əgər nəzəri baxımdan bu özündə iqtisadi

qanunları, təbii prosesləri əhatə edirsə, praktik baxımdan turizm qlobal dünya iqtisadiyyatının bir tərkib hissəsi olaraq burada baş verən hadisələri özündə əks etdirir. Mövzünü biz turizm sənayesinin davamlı inkişafının təmin edilməsi baxımından vacib olan əməkhaqqı sistemi, turizm məhsulunun qiymətinin hesablanması, turizm sferasında investisiyaların yönəldilməsi və ümumilikdə hazırkı müxtəlif və çoxşaxəli qarışıq iqtisadi proseslərin cərayən etdiyi bir dövrdə turizm sənayesinin düzgün idarəedilməsi və onun qlobal bazarda mövqeyinin qorunub saxlanması ilə bağlı müxtəlif məsələləri əhatə edəcəyik. Hər bir istiqamət özlüyündə turizmin müxtəlif maliyyə problemlərini əhatə etdiyindən burada nəzəri-metodoloji baxımdan toxunduğumuz məsələləri praktik geniş izahat verməyə imkan verir.

II Fəsil. Turizmin maliyyəsinin dinamikası

2.1. Dövlət büdcəsi və turizmin inkişafının təhlili

Səmərəli fəaliyyətin məqsədi müəyyən nəticə almaqdır. Səmərəliliyin fəaliyyəti iqtisadi anlamda nəyəsə nail olmaq deməkdir. Xərclərin düzgün yönəldilməsi, maliyyə vəsaitlərindən və resurslardan düzgün istifadə səmərəliliyin əsas şərtidir.

Turizm sahəsi digər iqtisadi sahələr kimi maliyyə münasibətləri əsasında özünün təkrar istehsal və məhsul istehsalı fəaliyyətini təşkil edir.

Maliyyə-pul münasibətləri sistemidir. Pul fondunun formalaşması və turizmdə istifadəsi proseslərini ifadə edir. Maliyyə münasibətləri pul axını prosesində yaranan və kəsilməz pul dövriyyəsinə tənzimləmək məqsədini güdür. Maliyyənin aşağıdakı funksiyaları mövcuddur:

1. Pul fondunun yaranması (kapital);
2. Pul fondunun istifadəsi;
3. Nəzarət funksiyası;

Kapital-mənfəət əldə etmək üçün istifadə olunan pul vəsaitidir. Kapital mənbəyi istehsalçının, sahibkarın əldə etdiyi gəlirlər, pul fondu və xüsusi pul vəsaitləridir. Pul fondu məqsədəuyğun maliyyələşdirilən vasitələr yığımıdır. Pul vəsaiti sərbəst məqsədəuyğun istifadə olunan vəsaitdir.

Yuxarıdakı birinci funksiya məcmuu məhsulu bölgüsündə dövlət, sahibkar və ailə pul fondunun formalaşmasını göstərir. Ümumi daxili məhsul məhsulun bazar dəyərində (iş və xidmətlər) bütün sahələrdə yaranan və son istifadə də daxili təkrar istehsal üçün yığım və ixracat üçün istifadə olunan məhsuldur. Əmək prosesində kapital (istehsal vasitələri), torpaq (təbii amillər) və sahibkarın təşkilatçılıq qabiliyyəti, hesabında yaradılan dəyər ayrı fondların yaradılmasında yönəldilir. Əldə olunan məhsulun reallaşması hesabına əldə pul vəsaiti, gəlirlər toplanır. Bu gəlirlər əsas fondların təzələnməsi, aşınma xərcləri, region fondları, yığım və ehtiyat fondlarını yaratmağa yönəldilir. Maliyyənin ilkin funksiyası istehsal və qeyri-istehsal fondlarına xidmət və inzibati idarəetmə məqsədinə yönəldilməklə inkişaf

strategiyasını formalaşdırır. Pul fondlarının istifadəsi konkret olaraq mülkiyyətçisindən asılı olmayaraq müəyyən pul vəsaitini müəyyən olunmuş məqsədlərə yönəltməklə maddi əşya və pul formasında xərc strukturu ilə ifadə olunur.

Maliyyə münasibətlərinin hərəkət forması P-D;Y-Q ifadəsini tapır.

Nəzarət funksiyası dəyər nisbətləri, mübadilə və istifadə prosesində pul xərclərinin xüsusi pul vəsaitlərinin üzərində nəzarəti həyata keçirir. Maliyyə nəzarəti pul və ya maddi əşya arasında istehsal və istifadədə formalaşan nisbətlərin optimal olmasına, israfçılıq və iqtisadi əsaslarla xərc strukturunun formalaşmasına yönəldilir.

Maliyyə nəzarəti hər hansı maliyyənin potensialını əsaslandırmaq, maliyyə subyektlərinin gəlir və xərcləri üzərində nəzarəti həyata keçirmək, maliyyə resurslarını norma və normativlərə uyğun istifadə etmək funksiyalarına nəzarəti həyata keçirir. Maliyyə əşyaları, maliyyə normativləri, hüquqi normativ baza, normativ məsrəflər, əmək haqqı və digər xərclər üzrə planlaşdırılır.

Alıcı satıcının fəaliyyəti üzərində nəzarət edir. Alıcı satıcı üzərində müxtəlif formada hesablamaq yolu ilə öz vəsaitlərinin üzərində nəzarət edir. Kredit münasibətlərində kredit verən onu alan arasında münasibətlər, faiz normaları, qaytarma vaxtı, girov münasibətləri tənzimlənir. Dövlət faizi, vergi və ödəmələr yolu ilə kredit resursları üzərində nəzarət edir. Maliyyə nəzarəti bütövlükdə iqtisadi problem olmaqla turizmdə öz xarakterik xüsusiyyətlərini kəsb edir. Xüsusiyyətlər turizm məhsulu, turizm fəaliyyəti və onun maliyyə mənbələrini nəzərə almaqla xüsüsüləşir və özünəməxsus mexanizmlər kəsb edir.

Turist firmasının maliyyəsi təsərrüfat subyektinin maliyyəsi deməkdir. Turist firmasının maliyyəsinin əsasında onun pul fondunun formalaşması və istifadəsinin səmərəliliyini idarə etmək, bununla da istehsal xidmətini reallaşdırmaqla mənfəət və dayanıqlı inkişaf etdirmək vəzifəsi durur. İstehsal, xidmət prosesində turist firmasında aşağıdakı münasibətlər formalaşır:

- turoperator turagentlə birlikdə turist göndərişlərinin alınmasına hesabatlar edir;
- turagentlər arasında turist göndərişlərinin alınması üçün hesabatlar edilir;

- turagentlər mənzil-kommunal orqanları ilə kommunal xidmətə ödəmələr edir;
- turist firması yerli orqanlara, torpağa icariyyə haqqı və təbii sərvətlərdən istifadəyə görə bonuslar ödəyir;
- turist firması öz işçilərinə əmək haqqı, dividend və mükafatlar verir;
- turist firması banklarla bank haqq-hesabları etməklə kreditlərə faiz ödəyir;
- turist firmalar büdcə olmayan təşkilatlarla ödəmələr edir;
- turist firmaları sığorta kompaniyalarla müqavilə bağlayır və özlərini sığortalayır;
- turist firmaları sosial müdafiə fonduna vəsaitlər keçirir;
- turist firmaları dövlət idarələri ilə əlaqədə özünün müqavilələri ilə pullu xidmətlər təşkil edir;
- turist firmaları maliyyə təşkilatları ilə bir sıra əməliyyatlarla özünün maliyyə potensialını təmin edir.

Turizmin maliyyə münasibətləri özünün xüsusiyyətlərini kəsb edir. Turizm fəaliyyəti subyekti turist olmaqla özünün marağına görə göndəriş əldə edir. Turizm məhsulunun istehsalı, istifadəsi və istehlakı eyni vaxtda baş verir. Bu amillər turizm dövriyyə vəsaitlərini formalaşdırır. Turizmdə dövriyyə vəsaitlərinin dövriyyəsi bütövlükdə sənayedən, ticarətdən fərqli prinsiplər üzərində qurulur. Dövriyyə vəsaitlərinin turizmdə dövriyyəsinə aşağıdakı sxemlə ifadə etmək olar.

P-Y-P

P - turist firmalarının avans etdiyi pul vəsaiti olub, turist məhsulu yaratmaq üçündür.

Y - turizmdə maddi və qeyri-maddi xidmətlər və turistlər üçün suvenirlərdir.

P_i - turist məhsulunun reallaşmasında əldə olunan vəsait.

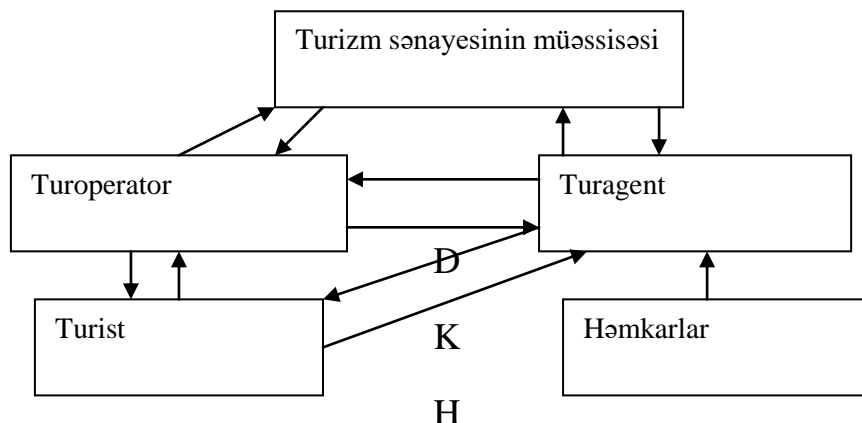
Yuxarıdakı sxem göstərir ki, turist öz təsvirinə görə pul ödəyir. (təbiət seyri, tarixi və arxetiktura abidələrini görmək və s). Turist obyektlərinin nümayişi üçün turist firmaları öz kapitalını sərf etmir, baxmayaraq ki, gəlir gətirmir. Firma turistlərlə bu obyektləri göstərmək üçün pul ödəyir. Turist firması üçün turist təsərrüfatı turistin marağına gəlir. Turist marağının dəyişməsi və keyfiyyətinin dəyişməsi turist firmasının gəlirlərinə təsir edir.

Dövriyyə vəsaitlərinin dövriyyəsi üzrə istehsal və tədavül mərhələsini özündə əks etdirir. Dövriyyə vəsaitlərinin bir formadan digər formaya keçməsi onun dövriyyə müddətini ifadə edir. Dövriyyə vəsaitlərinin dövriyyəsi üçün sərf olunan vaxt dövriyyə vaxtını əhatə edir. (dövriyyə əmsalı) Vəsaitlərin dövriyyə əmsalı turist məhsulunun reallaşmasından əldə edilən vəsaitin vahid dövriyyə vəsaitinə olan nisbətidir. Dövriyyə əmsalı dövriyyə vəsaitlərinin fond verimidir. Hesabat istifadə olunan dövriyyə vəsaitlərinin səmərəliliyini göstərir. Eyni zamanda bu əmsal dövriyyə vəsaitlərinin dövriyyəsinin sayını göstərir. Səmərəlilik dövriyyə vəsaitlərinin yüksəlmə əmsalı ilə ölçülür. Hər bir turist firması, yaxud təsərrüfat subyekti (zavod, mağazin, restoran) öz dövriyyə surəti ilə xarakterizə olunur. Bu surət çoxlu amillərlə xarakterizə olunur. Bu surət çoxlu amillər ilə formalaşır. (daimi təsadüfi amillər)

Hər şeydən əvvəl istehsal və reallaşan əmtəə və xidmətlər üzrə müəyyənləşir. Turizm sahəsində dövriyyə surəti və yaxud dövrlərin vahid zamanda sayı sənayedən xeyli çoxdur. Ona görə də turist sahəsi kapitalın tezliklə öz sahibinə qaytarılması üçün əlverişli biznes mühətidir.

Turist firmaları üçün maliyyənin tərkibi və strukturu xarakterik cəhət təşkil edir, bu xüsusiyyət turoperator və turagentlərin sayı ilə ölçülür. Turagentlərin sayı dövriyyə resurslarının həcmindən onun strukturundan asılı olaraq hesablanır. Turoperatorlar fəaliyyət kimi lisenziyalaşdırılır. Rusiya təcrübəsində turoperatorlar turist firmalarının tərkibində 75% turagentlər isə 25% təşkil edir. Turist firmalarının otel və digər xidmət müəssisələrindən asılı olaraq xərc strukturunda əsas vəsaitlər qeyri-material aktivlər, dövriyyə qeyri vəsaitləri xüsusi çəkisinə görə fərqlənir. Turist firmalarında maliyyə vəsaitlərinin formalaşması mənbələri turist bazarının

subyektləri arasında təsərrüfat əlaqələrinin, borc və kredit münasibətlərinin xüsusiyyətləri ilə xarakterizə olunur. Turist məhsulunun satışı ilə onun istehlakı arasında vaxta görə müəyyən fərqlər formalaşır. Turlar qayda olaraq istehlakdan xeyli müddət əvvəl tərtib olunur və satılır. Turist bazarında subyektlər arasında əlaqələr aşağıdakı kimi formalaşır.



P-pul

D-debitor borclar

K-kredit borcları

Sxem 2.1. Pul axının turist bazarı subyektlər arasında axını və istifadəsi

Turist formalarının maliyyə mənbələri cəlb olunan resurslarının mülkiyyət formasına görə təsnifatlaşdırılır. Aparıcı rolu turist firmalarının xüsusi vəsaitləri təşkil edir. Borc vəsaiti turist firmalarında olunur. Çünki turist firmaları öz göndərişlərini qabaqcadan satır. Kredit borcları müasir şəraitdə turist firmalarının maliyyə vəsaitlərinin 45%-ni təşkil edir.

Turist firmaları kreditləşməni dövriyyə vəsaitləri kimi aparır. Turoperatorları maliyyə vəsaitinin 45%-i xüsusi resurslar, 55%-i isə cəlb olunmuş resurslar təşkil edir. Cəlb olunmuş maliyyə resursları digər subyektlərin sərəncamında olur. Kreditlərin cəlb olunması turist firmalarının layihələrinin reallaşması və yeni tikintilər üçün cəlb edilir.

Maliyyə xüsusiyyətləri turizmdə qiymətməmələgəlmənin xüsusiyyətləri ilə uyğunlaşır. Turist məhsulunun qiyməti turoperator və turagentin amillərindən, xidmətin dəyəri, turagentə daxil olan xidmətlərin siyahısı və turistlərin yaş qrupu və mövsümlülük ilə müəyyənləşir. Turist məhsuluna qiymətin hesablaması, maliyyə imkanlarını, turist fəaliyyətinin maliyyə potensialını və onun təkrar istehsalı üçün zəruri olan kapital xərclərini formalaşdırır.

2.2. Xüsusi vəsaitlər və turizmin inkişafı

Ölkəmizdə turizm iqtisadiyyatın xüsusi sahəsinə çevrilib. Cənab Prezident İlham Əliyev göstərişi ilə 2011-ci ilin “Turizm” ili elan etməsi buna böyük təkan oldu.

Ölkəmizin zəngin təbiətə və tarixi irsə malik olması turizm üçün prioritetdir. Turizmin əksər növlərinin yayılması üçün ölkəmizdə əlverişli imkanlar var. Bütün bunları nəzərə alaraq ölkəmizdə turizmin inkişafı üçün əlverişli rəqabət şəraitində xüsusi bazar mühiti yaradılmışdır. Prezidentimizin 2010-2014-cü illərdə Turizmə dair dövlət proqramının təsis edilməsi son illərdə turizmin inkişafına böyük təkan oldu. Bu proqram turizmin problemlərinin həll edilməsi və inkişafının sürətləndirilməsi üçün böyük təkan oldu. Bu proqramın əsas məqsədi ekoloji cəhətdən turizmin inkişafına və dövlətin iqtisadiyyatının əsas dayaq nöqtəsinə çevrilməsinə kömək etməkdir. Bu dövlət proqramının təsdiq edilməsi ölkədə turizm layihələrinin 2011-ci ildən etibarən layihələşdirilməni sürətləndirdi. Bu inkişafın nəticəsi kimi 2011-ci il “Turizm” ili elan olundu. Ölkəmizdə neftdən asılılığın aradan qaldırılması üçün qeyri-neft sektorunun inkişafı prioritet məsələyə çevrildi. Qeyri-neft sektorunda turizm öz perspektivliyinə görə 1-ci yeri tutur. Ölkəmizdə turistlərin yerləşdirilməsi prosesi dinamik olaraq inkişaf edir. Ölkəmizdə turizmin inkişafı və aparıcı mövqeyə malik olması prioritet məsələyə çevrilmişdir. Son illər ərzində əldə olunmuş irəliləyişlər bunun bariz nümunəsidir. Ölkəmizdə turizm infrastrukturunun gücləndirilməsi və xidmət sektorlarının inkişafı davam etdirilməkdədir. Ölkəmizdə turizmin inkişafının sübutu kimi xidmət sektorlarında yüksək keyfiyyət, infrastrukturunu güclü inkişafı, əla səviyyədə maddi-texniki təchizat və turizm bazarının inkişafı göstərçək olar. Dövlət proqramında istifadə ölkədə turizm bazarında inkişafa yüksək təkan verdi. Bu proqrama əsasən rüegionlarda turizm inkişaf etdirilməli,

turizmin müxtəlif növləri yaradılmalı, investorların ölkəyə cəlb olunması şərait yaradılmalıdır.

Hal hazırda ölkəmizdə beynəlxalq turizm sərgiləri keçirilir və ölkəmiz dünyanın müxtəlif yerlərində turizm sərgilərində iştirak edir. Bu turizm sərgilərində ölkəmizin yüksək turizm potensialına malik olması nümayiş etdirilir. Ölkəmizin Paris, Tokio, Dubay kimi böyük şəhərlərdəki sərgilərdə təmsil olunması bunanümunədir. Ölkəmiz bu sərgilərdə müxtəlif dillərdə öz turizm potensialının reklam edir.

Sərgidə ölkəmizə aid guşədə ölkəmizin turizm guşələri reklam edilir. Bu nümayişdə eyni zamanda işğal altında olan Qarabağ və Çuşa barədə bukletlər nümayiş etdirilir. Bu tipli sərgilərdə insanlara ölkənin turizm guşələri nümayiş etdirilir və şirkətlər arasında ciddi iş mübadiləsi aparılır. Görülən işlər nəticəsində ölkəmizdə otellər zənciri yaradıldı. 2011-ci ilin "Turizm" ili elan olunması ölkəmizdə turizmin ciddi şəkildə inkişafına rəvac verdi turizmdən daxil olan gəlirlərin sayı artdı. Buna əsasəndə daima turizmin inkişafına xidmət edəcək təkliflər artmalıdır. Bunun üçün ölkəmizdə zəngin təbiət guşələri, tarixi abidələr və məkanlar, sahil çimərliklərin infrastrukturunun artırılması və s. daxildir.

Turizm sektorunun infrastrukturunun formalaşması həm ölkə bədcəsinə daxil olan rüsumların artımına həmdə ölkənin iqtisadi inkişafına böyük təkan olacaqdır. Respublikamızın son illərdə inkişafı beynəlxalq tədbirlərin və yarışların keçirilməsi ölkəmizin beynəlxalq arenada tanınmasına rəvac verdi. Ölkəmizin turizm sahəsindəki geniş imkanları bu sahədə beynəlxalq təşkilatlarla işi də sürətləndirdi. Bu və digər faktlarda nəzərə alınaraq ölkəmizin beynəlxalq dərəcədə turizm üzrə bir neçə pillə irəliləyərək ilk 70-liyə daxil ola bildi.

Ölkəmizin regionlarında turizm müxtəlif istiqamətlərdə inkişaf etdirilir və beynəlxalq miqyasda təbliğatı aparılır. Bunlardan əlavə ölkəmizdə daha əvvəldə turizmə aid dövlət proqramı təsis edilmişdir və 2002-2005-ci illərdə turizmin inkişafına dair təsis

edilən bu proqram turizmin inkişafına böyük töhvə vermişdir. 2010-cu ildə qəbul edilən dövlət proqramını bu proqramın davamı kimidə qəbul etmən olar. 2010-cu ildə qəbul edilən dövlət proqramı bir neçə istiqamətdə turizmin inkişafına rəvac verdi. Bu proqramın icra olunması nəinki turizmin inkişafına töhfə verdi, eyni zamanda tarixi məkanların və ümumilikdə tariximizin və ölkəmizin təbliğatına ciddi təsir etdi. Ölkəmiz dünyada turizmin inkişafında öndə gedən ölkələrin təcrübəsindən istifadə edərək dahada irəliləyə bilər. Ölkəmizə gələn turistlərin əksəriyyəti Rusiya və keçmiş SSRİ ölkələri ola bilər. Cənub ölkələri vətəndaşları isə əsasən qış turizminə üstünlük verir, bunun üçündə ölkəmizdə lazımı şərait vardır.

Qış turizminin də inkişafı ölkədə turizmin fəaliyyətinin mövsümliliyinin qarşısını alır və dövlət büdcəsinə daha çox vəsait daxil olur. Bu növ turizmin inkişafı üçün geniş təbliğat tədbirləri görülməli və bu sahədə təcrübəsi olan ölkələrin imkanlarından faydalanmaq lazımdır. Turizmin bu növünün inkişafı üçün regionlarda infrastruktur və xidmətlər gücləndirilməlidir. Turistlərə müxtəlif və keyfiyyətli nəqliyyat növlərindən istifadə edilməsinə şərait yaradılmalıdır. Həmçinin ölkədə keçiriləcək beynəlxalq yarışlar və tədbirlərdə təbliğata kömək edir. Buna misal olaraq son illərdə keçirilən idman tədbirlərindən “Avropa” oyunlarını və “İslam oyunlarını göstərmə olar”. Bu kimi yarışların siyahısını uzatmaqda olar; dağ xizəyi, dağ velosipedi, avarçəkmə, alpizim və s. ni göstərmək olar.

2.3. Kredit resurslarının turizmdə istifadəsi

Dövlət dəstəyi olmadan heçbir sahənin inkişafı mümkün deyil. Buna əsasəndə turizmin inkişafında dövlət tərəfindən dəstəklənir. Onuda qeyd edəkki beynəlxalq təcrübədən istifadə etmədən turizmi inkişaf etdirmək mümkünsüzdür. Turizmin inkişafında öndə gələn ölkələrin təcrübəsinə əsasən görmək olarki bu sistemin inkişafı üçün xüsusi dövlət proqramı yaradılmışdır və dövlət tərəfindən güzəştli şərtlər edilməkdədir. Dövlət hesabına turizmin inkişafı üçün yardımlar edilir və aşağı faizli kreditlər verilir. Bu islahatlar nəticəsində turizmin maddi-texniki təminatı gücləndirili.

Ölkəmizdə turizmin inkişafı üçün investisiya siyasəti yeridilir. Bununla belə hələdə turizm sahəsində investisiya problemi vardır. Bunlar aşağıdakılardır:

1. Dövlət səviyyəsində turizmin infrastrukturunda islahatlar aparılır. Buna baxmayaraq ölkəmizdə turizmin inkişafı üçün beynəlxalq miqyasda az işlər görülür. Buna səbəbsə investorların turizmdə fəaliyyəti zamanı hüquqlarının qorunması üçün xüsusi tədbirlər görülməmişdir. Bu isə turizmin inkişafına mənfi təsir göstərir.
2. Beynəlxalq standartlara qaldırmaq üçün böyük miqdarda vəsait tələb olunur ki, bir çox müəssisələr bu vəsaitləri almaqda çətinlik çəkirlər. Bununla yanaşı ölkəmizin münaqişə ocağı olduğu üçün investorlar investisiya qoymağa çəkinirlər.

Marketing üzrə səriştəsi olan şəxslər ayrı-ayrı ərazilərdə turizmin inkişafı üçün xüsusi plan hazırlamalıdır. Bu proqramlar həm investorların həm də dövlətin diqqətini cəlb edən olmalıdır. Bu proqramlar elə tərtib olunmalıdır ki, bu həm investorlar həm də dövlət üçün sərfəli olsun. Bu məqsədlə müəyyən tədqiqatlar aparılmalıdır. Beləki bu proqram tez bir zamanda bölgələrdə turizmin inkişafına və ondan əldə olunan vəsaitlərin artımına dəstək olmalıdır. Bu proqramın həyata keçməsi üçün güclü

mərkəzləşdirilmiş idarəetmə sistemi olmalıdır. Bu proqram həmçinin plilləi şəkildə olmalı və ardıcıl olaraq yerinə yetirilməlidir.

Ölkəmizdə turizm investisiya məsələləri ilə bağlı dövlət tərəfindən bəzi əsasnamələr hazırlanmışdır.

Əsasnamədə turizm zonalarında infrastrukturun inkişafı üçün bəzi tədbirlər görülməsi göstərilmişdir. Eyni zamanda turizm üçün nəzərdə tutulan xüsusi zonalar yaradılmalıdır. Bu zonalar dövlət tərəfindən müəyyənləşdirilir və yalnız turizm üçün istifadə oluna bilər. Bu tədbirlər nəticəsində turizm zonaları, tarixi abidələr və digər turizm məkanları dövlət tərəfindən qanunla himayə altına alınır. Burada göstərilən turizm xidmətləri ölkəmizin qanunvericiliyən uyğun olmalıdır. Bu ərazilərdə əvvəlcədən qanuni şəkildə məskunlaşmış insanlara qanuni şəkildə qabaqcadan haqqı ödənilərək bu ərazilərdən çıxarılır. Bu əsasnamənin məqsədi ölkəmizə investorların cəb olunmasıdır.

III Fəsil. Turizmin maliyyəsinin təkmilləşməsi

3.1. Turizmdə investisiya qoyuluşunun aktual problemləri

Təkrar istehsal prosesinə istehsal-bölgü-mübadilə-istehlak sistemi kimi nəzər yetirsək, demək olar ki, investisiya bu sistemin ilkin mərhələsinə – istehsala aiddir və onun maddi inkişafının əsasını təşkil edir.

İnvestisiya fəaliyyətinin əsas və son məqsədi, istehsal-xidmət sahələrinə qoyulmuş vəsaitlərin, onların genişləndirilməsi, yenidən qurulması, dinamik inkişafı bazasında səmərəlilik səviyyəsinin yüksəldilməsi, gəlirlərinin (mənfəətinin) artmasına nail olmaqdır. Başqa sözlə, investisiya fəaliyyəti, cəmiyyətin (milli iqtisadiyyatın, təsərrüfat subyektlərinin) investisiya resursların konkret obyektlərə, sahələrə, istehsal amillərinə yönəldilmiş qoyuluşlara çevrilməsi prosesidir.

İnvestisiya qoyuluşu yalnız nisbətən yüksək mənfəəti təmin edən sahələrə yönəldilən investisiya xərclərinin həcmi azalır, digər tərəfdən isə faiz dərəcəsinin artması nəticəsində normal mənfəət norması artır ki, bu da qiymətlərin nisbi artımı hesabına tələbin səviyyəsinə təsir göstərir. Beləliklə, faiz dərəcəsinin artırılması iqtisadi fəallığa mənfi, azaldılması isə müsbət təsir göstərir. Ümumiyyətlə, ölkədə faiz dərəcəsinin səviyyəsinin Milli Bank tərəfindən tənzimlənməsi iqtisadi fəallığın tənzimlənməsinin əsas vasitələrindən biri hesab edilir.

Qeyd etmək lazımdır ki, investisiya qoyuluşları investisiya layihələri əsasında həyata keçirilir.

İnvestisiya layihələri isə investisiya dövrünü bütövlükdə, yəni tikinti dövrü ilə yanaşı, yaradılacaq müəssisənin fəaliyyət dövrünü də əhatə edir. Belə şəraitdə sahibkarlar ölkədəki iqtisadi şəraiti nisbətən uzunmüddətli dövr üçün qiymətləndirməyə çalışırlar. Bu baxımdan, əgər perspektivdə iqtisadi artım meylləri gözlənilirsə bu hal sahibkarları investisiya həyata keçirməyə sövq edir, əks halda isə investisiya qoyuluşu həyata keçirilmir. Ölkədə investisiya fəallığına gözlənilən mənfəət norması əhəmiyyətli

dərəcədə təsir göstərir. İnvestisiya qoyuluşu haqqında qərarların əsaslandırılması meyarı kimi xalis cari dəyər göstəricisindən istifadə edilir. Xalis cari dəyər göstəricisi isə investisiya qoyuluşlarından gözlənilən mənfəət norması əsasında hesablanır. Bu baxımdan, gözlənilən mənfəət norması aşağı olduqda investisiya fəallığı artır. Buna bir tərəfdən, faiz dərəcəsi, digər tərəfdən isə investisiya riskinin səviyyəsi təsir göstərir. İnvestisiya riskinin səviyyəsi investisiya mühitinin əlverişlilik dərəcəsindən asılıdır. Bu baxımdan ölkədə sosial-iqtisadi və maliyyə sabitliyinin təmin olunması, təkmil qanunvericilik bazasının və qanunların icrası mexanizminin mövcudluğu, rəqabət qabiliyyətli əlaqədar istehsalların, xüsusilə ölkədə bazar və istehsal infrastrukturunun inkişaf etdirilməsi, ixtisaslı kadrları və inkişaf etmiş təhsil sisteminin olması və s. bu kimi amillər ölkədə investisiya riskinin aşağı olmasına gətirib çıxarır.

Bütün bu nəzəri iqtisadi proseslərin fonunda turizm sənayesinin inkişafı bura yönəldilən investisiyalarla bağlıdır. İqtisadiyyatın hər bir sahəsində olduğu kimi turizm sənayesinin də inkişafı üçün bura yönəldilən daxili və xarici investisiyalar eyni zamanda artmalıdır ki, bu artım qısa zaman ərzində öz bəhrəsini verə bilsin. Turizm sənayesi kifayət qədər inkişaf etmiş ölkələrin təcrübəsi göstərir ki, turizm sənayesinə qoyulan investisiyalar qısa zaman ərzində öz effektini göstərir və bu sahəyə yönəldilən investisiyalar davamlı gəlir gətirmək imkanına malikdir. Hazırkı şəraitdə dünyada gedən müxtəlif proseslər bu ümumi fikrin üzərində tam şəkildə qalmağa əsas vermir.

Dünyada son illər gedən iqtisadi proseslər göstərir ki, turizm xidmətlərinin qiyməti aşağı düşməkdədir. Qiymətlərdəki bu enmənin bir sıra səbələri vardır. Turizm xidmətlərinə olan tələbin artdığını gören sahibkarlar, investorlar öz maliyyə resurslarına bu sahəyə yönəldib öz bizneslərini turizm sahəsində qurmağa meyllidirlər. Belə olan halda turizm xidmətləri göstərən obyektlərin sayında hədsiz çoxalma müşahidə olunur. Bu

da turizm bazarında təklifin artmasına gətirib çıxarır. Bunun real nəticəsi olaraq tələbə uyğun olaraq turizm məhsulunun qiymətində enmə tendensiyası başladı. İndi nisbətən yüksək qiymətlər daha genişprofilli və yeni məhsullarda müşahidə olunmaqdadır. Paralel olaraq marketinq fəaliyyətinə uyğun olaraq bazarda hətta yeni olan bəzi məhsullar var ki, onlar mövcud qiymətlərə nisbətən daha ucuz təklif olunur. Turizm bazarında çox genişçəşidli məhsul təklif edildiyindən və bu məhsullar müxtəlif coğrafi ərazilərdə təklif olunduğundan onun qiyməti ilə bağlı də fərqli vəziyyət yaranır. Məsələn, hər hansı bir ərazinin böyük turizm potensialına həmin ərazidəki sosial-iqtisadi, siyasi vəziyyət elə şəkildə təsir edə bilər ki, həmin ərazinin turizm potensialından istənilədiyi qaydada səmərəli istifadə edilməyə bilər. Belə bir hala biz siyasi cəhətdən qeyri-stabil olan ölkələrdə görə bilərik. Həmçinin, sosial gərgin vəziyyətlər də belə bir vəziyyətin yaranmasına səbəb ola bilər. Məsələn, 2009-cu ildə dünyada donuz qripisi adı ilə yayılan H1N1 virusu sosial bir problem olaraq bir sıra ölkələrin turizm sənayesinə ciddi şəkildə öz mənfi təsiri göstərdi. Bu baxımdan xüsusilə Meksikanı bildirə bilərik. Qısa bir zaman ərzində bu virusdan dünyasını dəyişən yüzlərlə insanın olması turistləri bura gəlməkdən ciddi şəkildə çəkindirə bildi. Bir neçə il bundan qabaq analoji vəziyyət quş qripisi adı ilə tanınan A1H5 virusu ilə də yaşanmışdır.

İnsanların ehtiyac meyarlarında dəyişikliklər baş verdikcə onların ənənəvi turizm xidmətlərinə olan münasibətlərində də dəyişikliklər müşahidə olunur. Elə bu səbəbdən də turizm məhsuluna olan tələbdə müxtəlif vaxtlarda fərqli ehtiyaclar formalaşır. Bu fərqlilik dünyada insanların yeniliklərə uyğunlaşması, insanların ehtiyaclarında olan fərqliliklərin daha dərin şəkildə inkişafı kimi sosial-psixoloji faktorlarla bağlıdır. Məsələn, əgər Azərbaycanda sovet dövründə piyada turizmi və çimərlik turizmi daha çox populyar idisə, indi insanların dünya görüşlərində olan fərqliliklər Azərbaycan əhalisinin turizmin digər növlərinə marağını artmışdır. Hazırda

xaricə səfər edən azərbaycanlı gənclərin arasında xaricə müxtəlif beynəlxalq tədbirlərdə iştirak etmək məqsədilə gedənlərin sayı artmaqdadır. Əgər biz turizm sənayesinə yönəldilən investisiyaların mövcud problemlərini aşkarlamağa çalışırıqsa biz həm yuxarıda qeyd edilmiş nəzəri-metodoloji məsələləri, həm də özündə reallıqları əks etdirən praktik məsələləri qarşılıqlı şəkildə şərh etməyə çalışmalıyıq. İstənilən bir investor üçün əsas iqtisadi maraq yatırılmış resursların qısa zaman ərzində öz effektini verməsi ilə bağlıdır. Biz bilirik ki, istənilən iqtisadi fəaliyyətin əsasını pul, material və insan resursları təşkil edir. Bu üçlüyün vəhdəti vahid bir turizm xidmətini ortaya qoyur. Biz investisiya yönəldilmələrinin problemlərini araşdırarkən hər üç amil üzrə araşdırmalıyıq. Təbii ki, bundan öncə biz yuxarıda turizm biznesinə sosial, iqtisadi və siyasi baxımdan öz mənfi təsirini göstərən bir sıra məsələləri qeyd etdik. Əgər hər bir potensial investor üçün vacib olan bu məsələlər investisiya yatırımlarının ilkin mərhələsində əhəmiyyətli olursa, pul, material və insan resurslarına ayrı-ayrılıqda və ya kompleks şəkildə investisiyanın yatırılmasının növbəti mərhələlərdə öz əhəmiyyətliyini göstərir. Aydındır ki, ərazinin investisiya mühiti araşdırıldıqdan sonra ora investisiya yatırılır. Göstərilən hər 3 resurs investisiya yatırımının başlanğıcında bərabər proporsiyada bölüşdürülür. Lakin sonrakı mərhələlərdə bəzi spesifik problemlər ortaya çıxır ki, bu baxımdan da biz xüsusilə insan resursları ilə bağlı məsələləri qeyd edə bilərik. Ölkəmizdə turizm sənayesi fəaliyyət göstərən müəssisələr əsasən özəl sektora daxildirlər. Özəl müəssisələrdə kadrlarla bağlı investisiya siyasəti bu müəssisələrin idarəetmə sisteminin peşəkarlığı ilə birbaşa bağlıdır. Daha peşəkar müəssisələr, xüsusilə də beynəlxalq mehmanxana şəbəkələrinə daxil olan müəssisələr və uzunmüddət geniş profilli fəaliyyət göstərən turizm şirkətləri əməkdaşlarının peşəkar səviyyələrinin artırılması üçün onların uzunmüddətli inkişaf planına uyğun olaraq onlara lazımı investisiyanı ayırmaqdan çəkinmirlər. Ölkəmizdə qonaqpərvərlik

sahəsinin heç sovet dövründə də lazımı şəkildə inkişaf edən bir sahə olmadığını nəzərə alaraq deyə bilərik ki, müstəqilliyin ilk illərində kadrlarla yaranmış boşluğun doldurulması çox ciddi bir məsələ olmuşdur. Odur ki, hələ ötən əsrin son illərində ölkəmizdə fəaliyyətinə başlayan ilk beynəlxalq mehmanxana şəbəkələrinin bu mehmanxanaların tələb etdiyi standartlara uyğun gələn yüksək bacarıqlı işçi heyəti ilə təmin olunması üçün ölkəmizə kütləvi şəkildə bu mehmanxana şəbəkələrinin dünyanın müxtəlif ölkələrində işləyən işçi heyəti cəlb olunmuşdur. Amma paralel olaraq ölkədə turizmin inkişafı ilə bağlı aparılan tədbirlərin bir hissəsi olaraq sahibkarların turizm fəaliyyətinə stimullaşdırılmasının nəticəsi olaraq ölkəmizdə son bir neçə il ərzində 200-ə yaxın turizm obyektı tikilib istifadəyə verilmişdir. Xüsusilə də regionlarda son 5 il ərzində 100-dən artıq turizm obyektı öz fəaliyyətinə başlamışdır. Bu turizm obyektlərinin arasında klassifikasiyadan keçərək ulduz alan mehmanxanalar da vardır. Əgər paytaxtda fəaliyyət göstərən mehmanxanalara xarici investisiyalar daha çox yatırılmışsa, regionlarda olan mehmanaxanalar daha çox yerli investsiyalar əsasında tikilmişlər. Burada çalışan personalın da əksəriyyətini azərbaycanlılar təşkil edir. Sadəcə olaraq bəzi turizm obyektlərində menecment səviyyəsində xarici, xüsusən Türkiyədən olan mütəxəssislər çalışırlar. Personalın yüksək hazırlıqlı olması göstərilən turizm xidmətinin daha keyfiyyətli və müəyyən standartlar əsasında göstərilməsi üçün əsas şərtidir. Bunun üçün personal mütəmadi şəkildə maarifləndirilməli və onların təlim-tədris prosesi davamlı şəkildə aparılmalıdır. İstənilən turizm obyektinin rəhbəri, investor, sahibkar öz iqtisadi fəaliyyətində çox gözəl başa düşməlidir ki, turizm sənayesi xidmət sferasına aid olan bir sahə olduğundan burada insan amili böyük əhəmiyyət kəsb edir. Personalın yüksək hazırlıqlığı istənilən turizm obyektı üçün davamlı inkişafa təminat verən amildir. Təəssüflər olsun ki, sahibkarlar bu baxımdan öz fəaliyyətlərində ciddi boşluğa yol verirlər. Təbiidir ki, regionlarda turizm sahəsində

təcrübəyə malik işçi heyətinin yığılması çox da sadə məsələ deyil. Buna görə də bu problem ilk baxışdan anlaşılıq qəbul olunur. Lakin nəzərə alsaq ki, istənilən bir regionda hər hansı bir turizm obyektini tikilərkən onun material xərcləri kifayət qədər yüksək olur. Bu məbləğlə müqayisədə o qədər də yüksək olmayan bir məbləğlə bu turizm obyektində işləyəcək heyətin peşə təlimlərinə cəlb edilməsi mümkündür. Lakin əksər sahibkarlar bu amili nəzərə almırlar və əksər hallarda öz gələcək işçi heyətinin peşəkarlığında tam da maraqlı olurlar. Bunun sadə izahı odur ki, sahibkarlar turizm fəaliyyətinin incəliklərini nəzərə almadan gələcək işçi heyətinin cari hazırlığı ilə qane olurlar. Amma digər bir əks-argument kimi onu qeyd edə bilərik ki, regiondakı bəzi sahibkarlar peşə təlimlərinə cəlb etdikləri personal tərəfindən biznes etikasına yaraşmayan hallarla rastlaşırlar. Belə ki, hazırlıq almış işçilər bir neçə ay regionda işlədikdən sonra paytaxt Bakıya üz tuturlar. Bunun üçün də istənilən sahibkar qabacaqdan bu risklərin azaldılması üçün hüquqi məsələləri də nəzərə almalıdır. Kadrlarla bağlı investisiya siyasətinin aparılması turizm sənayesinin digər sahələrində də vacib amildir. Turizm firmalarında çalışan personalın peşə hazırlığının daimi yüksək səviyyədə olması həmin turizm firmasının bazarda öz mövqeyini qoruyub saxlamasına əsas təminat verən faktorlardan biridir. Ölkəmizdə fəaliyyət göstərən turizm firmalarında çox müsbət bir tendensiya vardır. Turizm firmalarının əksəriyyəti firmaya işləməyə gələn perspektivli işçilərin həmin firmanın fəaliyyəti üçün vacib olan müxtəlif beynəlxalq interaktiv sistemləri öyrənməsi üçün onları ölkəmizdə bu istiqamətdə təlimləri həyata keçirən təlim şirkətlərinə təlimə göndərirlər.

Turizm sənayesi genişləndikcə, onun növlərinin sayı artdıqca bu sahəyə investorlar tərəfindən olan maraq da artır. Hər bir investorun öz iqtisadi fəaliyyətində marağı sahib olduğu resursları bir neçə dəfə artırmaq və daha da varlılanmaqdır. Buna görə də investisiya edən istənilən iqtisadi subyekt öz vəsaitini hər hansı bir fəaliyyətə yönəltməmişdən öncə həmin ərazinin iqtisadi, sosial və siyasi vəziyyəti ilə yaxından tanış olur

və daha sonra bu şəraitin onun planlarını həyata keçirməyə münbit olduğunu müəyyən etdikdən sonra ora öz investisiyanı yönəldir. Biz burada bu münbitliyə mane olan bir sıra sosial, iqtisadi və siyasi faktorları nəzəri və praktik şəkildə göstərməyə çalışdıq. Hətta burada biz investisiya yönəldikdən sonra onun gələcəkdə daha effektiv olmasına mane olan qeyri-kompleks fəaliyyətə də toxunduq və göstərdik ki, turizm sənayesində insan resurslarına bəzi müəssisələr tərəfindən ciddi yanaşılmaması yatırılan investisiyanın tam şəkildə effekt verməsinə mane olan amillərdən biridir. İnsan resurslarına belə biganə yanaşma, ümumilikdə tək həmin müəssisənin imicinə deyil, həmin ərazinin turizm imicinə də mənfi təsir göstərir və yekunda bu həmin əraziyə perspektivdə gözlənilən böyük investisiyalar üçün dolayı yolla bir maneədir. Odur ki, istənilən bir fəaliyyətdə hər bir sahibkar işə kompleks şəkildə yanaşmağa çalışmalıdır.

3.2. Turizmdə investisiyanın səmərəli idarəedilməsi mexanizmləri

İnvestisiya qoyuluşlarının səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi maliyyə və iqtisadi təhlillər əsasında həyata keçirilir. Maliyyə təhlili əsasən faktiki qiymətlər əsasında investisiya layihəsinin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsinə əsaslanır. İqtisadi təhlil isə iqtisadi qiymətlər əsasında layihənin cəmiyyətə verdiyi faydanı qiymətləndirməyə imkan verir. Layihələrin iqtisadi təhlilinin aparılmasında məqsəd məhdud resursların daha yaxşı bölüşdürülməsi və investisiya və ya istehlak ilə bağlı gəlirlərin artırılmasına nail olmaqdır. İnvestisiya qoyuluşu haqqında qərarın qəbulu üçün layihənin maliyyə cəhətdən etibarlı və iqtisadi cəhətdən səmərəli olması zəruri şərtidir. İnvestisiya qoyuluşlarının həm iqtisadi, həm də maliyyə səmərəliliyinin qiymətləndirilməsində də xalis cari dəyər, daxili rentabellik norması, özünü ödəmə və s. göstəricilərdən istifadə edilir. Bu göstəricilərdən ən geniş istifadə edilənləri xalis cari dəyər və daxili rentabellik normasıdır. Xalis cari dəyər (XCD) göstəricisi xərc axınlarının cari dəyəri ilə gəlir axınlarının cari dəyərinin müqayisəsi əsasında hesablanır. Bu göstərici investisiya layihələrinin əsaslandırılmasında həm iqtisadi qiymətlər əsasında hesablanmaqla iqtisadi təhlil zamanı, həm də maliyyə qiymətləri əsasında hesablanmaqla maliyyə təhlilində istifadə edilir. Layihə çərçivəsində gəlir və xərclərin cari dəyərləri onların diskontlaşdırılması vasitəsilə müəyyən edilir. İnvestisiya qoyuluşunun səmərəli olması üçün xalis cari dəyər müsbət olmalıdır.

İnvestisiya layihələrinin qiymətləndirilməsində tətbiq edilən ikinci əsas metod daxili rentabellik normasının hesablanmasına əsaslanır. Daxili rentabellik norması investisiya qoyuluşları nəticəsində əldə edilən gəlirlilik səviyyəsini əks etdirir. Daxili rentabellik norması gəlirlərdən xərclərin çıxılması yolu ilə hesablanmış xalis gəlir axınından istifadə

etməklə müəyyənləşdirilir və xalis gəlir axınının sıfıra bərabər olduğu diskont dərəcəsinə bərabər olur.

Xalis cari dəyər və daxili rentabellik norması göstəriciləri bir-biri ilə əlaqəli göstəricilərdir. Xalis cari dəyər sıfırdan, daxili rentabellik norması isə gözlənilən gəlirlilik normasından yüksək olduqda investisiya qoyuluşu haqqında müsbət qərar qəbul edilir. Ölkənin qitisadi inkişaf tempi qoyulan investisiya vəsaitlərinin həcmindən asılıdır. İntestisiya uzunmüddətli dövr ərzində həm ölkənin iqtisadi inkişafına, həm də işsizliyə və məşğulluğun səviyyəsinə, həm də ki ölkənin və vətəndaşların gəlirlərinə təsir edir. Bunu təsdiq etmək üçün belə bir misala nəzər salaq: əgər yüngül sənayedə investisiyalar azalarsa, bu sahələrdə işsizlik artır, bu sənaye sahəsində çalışanların ümumi gəlirləri aşağı düşür və bunun nəticəsində də başqa sahələrdə istehsal olunan məhsul və xidmətlərə tələb aşağı düşür. Bundan başqa yüngül sənayedə investisiyaların azalması bu sahə ilə əlaqədə olan, yüngül sənaye sahələri üçün xammal və material tədarük edən digər sahələrə də mənfi təsir göstərir.

Fikrimizcə, geniş təkrar istehsal sahəsində istehsal potensialının təzələnməsi və artımı, həmçinin iqtisadi inkişafın təmin olunmasında investisiyalar çox əhəmiyyətli rola malikdir. İntestisiya ilə iqtisadi inkişafın arasında sıx səbəb-nəticə əlaqələrinin olması şübhəsizdir. Burdan belə nəticəyə gəlmək olarki, investisiya fəaliyyətinin dövlət tənzimlənməsi haqqında müxtəlif fikirlər var. Bu baxışlardan birinə görə investisiya – iqtisadi inkişafın əsas hərəkətverici qüvvəsidir. Yəni ölkədə yığım nə qədər çox olarsa, iqtisadiyyatın inkişaf tempi də müvafiq olaraq yüksək olacaqdır. Belə fikirlə bazar iqtisadiyyatının dövlət tənzimlənməsinin monetarist konsepsiyasının tərəfdarları çıxış edir.

Ölkədə yığım vəsaitlərini səmərəli şəkildə istifadə edə bilən rəqabət qabiliyyətli təsərrüfat subyektlərinin mövcud olması investisiya fəallığına ciddi şəkildə təsir göstərir. İntestisiya qoyuluşu müəyyən istehsal güclərinin yaradılmasını nəzərdə tutur ki, bu da ixtisaslı

kadrlar, texnologiya, istehsal ediləcək məhsulun istehlakçıların tələblərinə cavab verən istehlak xassələrinə malik olmasını, satış kanallarının yaradılmasını və s. tələb edir. İstehsal və kommersiya biliklərinə və təcrübəsinə malik firmaların mövcud olmadığı şəraitdə sərbəst maliyyə vəsaitlərinin mənimsənilməsi imkanları azalır. Bütövlükdə, təhlil göstərir ki, keçid iqtisadiyyatı ölkələrdə təklifin elastikliyi aşağıdır. Belə şəraitdə, cəlb edilən maliyyə vəsaitlərinin də qiyməti artır. Çünki ölkədə firmaların iqtisadi səmərəliliyi və onlarda korporativ idarəetmənin səviyyəsi aşağıdırsa, borc verilmiş vəsaitlərin də itirilməsi ehtimalı da artır.

Bazar münasibətlərinə keçid şəraitində olan ölkələrin iqtisadiyyatında dövlətin rolu əhəmiyyətli dərəcədə yüksək olur. Belə hal investisiya fəaliyyətinə də aiddir. Dövlətin investisiya siyasəti investisiya siyasəti investisiya fəallığını stimullaşdıran və əlverişli investisiya mühitinin formalaşdırılmasına istiqamətləndirilən tədbirlər kompleksinin həyata keçirilməsindən ibarət olur. Dövlət ölkədə birbaşa investisiya qoyuluşlarını və investisiya xarakterli dövlət sifarişləri, büdcə-vergi və bank-kredit siyasəti vasitəsilə investisiya fəaliyyətinə aktiv təsir göstərir.

Dövlətin iqtisadi siyasət xəttinin strategiya və taktikasının həm daxili, həm də xarici investisiyalar üçün əlverişli investisiya mühitinin yaranmasına yönəlməsi, eyni zamanda belə işgüzar fəaliyyətin daha da fəallaşmasına istiqamətlənən tədbirlər sistemi ümumi şəkildə aşağıdakı amilləri nəzərdə tutur:

- daxili investisiyalar sahəsində - korrupsiya hallarına qarşı mübarizə; çevik vergi siyasəti; dövlətin tənzimləmə tədbirlərinin məhdudlaşdırılması; bürokratik əngəllərin aradan qaldırılması; zəruri infrastrukturun yaradılması; əmək bazarında yaranmış münasibətlərin tənzimlənməsi; bağlanmış saziş və müqavilələrə əməl edilməsi; bazara daxil olmaq və tərk etməklə bağlı əngəllərin yaradılmamağı; rəqabət mühitinin fəaliyyət göstərməsinə dair qanunların qəbul edilməsi;

inhisarçılıq meyllərinin fəaliyyət göstərməsinə dair qanunların qəbul edilməsi; inhisarçılıq meyllərinin aradan qaldırılması; qiymətli kağızlar (fond) bazarının normal fəaliyyəti; məmur səviyyəsində bazar münasibətləri sisteminin prinsiplərinin pozulması hallarının qarşısının alınmasını.

- Xarici investisiyalar sahəsində - gömrük-tarif siyasəti sahəsində məhdudiyyətlərin azaldılması; texniki-texnoloji (milli standartlar, təhlükəsizlik tədbirləri, səhiyyə təminatı ekoloji normalar, karantin tələbləri) istiqamətdə müxtəlif əngəllərin aradan qaldırılması; tədricən region (bölgə) iqtisadiyyatı səviyyəsində əməkdaşlıq; sərbəst iqtisadi zonaların yaradılması; gömrük ittifaqının təşkil edilməsi və ümumi bazar formasının fəaliyyət prinsiplərinə üstünlük verilməsi.

Xarici investisiyaları qəbul edən ölkələrin həmin kapitaldan səmərəli faydalanması prosesi özünü ikili istiqamətdə göstərir. Əvvəlcə, ölkə iqtisadiyyatına qoyulan, yaxud gələcəkdə qoyulması nəzərdə tutulan investisiyalardan maksimum faydalanmaq xətti, dövlətin investisiya siyasətinin tənzimlənməsində başlıca şərtidir. Sonra isə, xarici kapitalın milli iqtisadiyyat sahələrinə cəlb olunmasının həvəsləndirilməsi prosesində həmin investisiyaların həcmi, şübhəsiz mühüm rol oynayır.

Xarici investisiyaların ölkə iqtisadiyyatına cəlb olunmasının tənzimlənməsi və bu fəaliyyətin həvəsləndirilməsi (stimullaşdırılması) prosesi vahid bir məqsəd naminə, habelə eyni vaxtda həyata keçirilsə də, lakin konkret şəraitdən, obyektə asılı olaraq, bu istiqamətlərdən hər hansı birinə üstünlük verilməsi mümkündür.

Qeyd etmək lazımdır ki, ölkədə gəlirlərin səviyyəsi aşağıdırsa, dövlətin investisiya qoyuluşlarının maliyyələşdirilməsində rolu artır. Çünki ölkədə qənaət norması adətən gəlirlərin səviyyəsindən asılı olduğundan adambaşına düşən gəlirlərin səviyyəsi aşağı olan ölkələrdə yığım norması nisbətən aşağı olur. Qənaət norması isə investisiya qoyuluşlarının həcminə

və iqtisadi artım tempinə birbaşa təsir göstərir. Digər tərəfdən, kiçik ölkələrin iqtisadi inkişafı xarici amillərdən daha çox asılıdır. Xarici bazarlarda isə nisbətən iri müəssisələr səmərəli fəaliyyət göstərə bilirlər. Keçid dövründə sahibkarlıq təbəqəsinin zəif inkişafı və yerli sahibkarların maliyyə imkanlarının zəif olması şəraitində belə iri müəssisələrin yaradılması və fəaliyyətinin təmin edilməsi üçün dövlətin səfərbəredici imkanlarından istifadə etmək məqsədəuyğundur. Eyni zamanda, belə şəraitdə xarici investisiyanın ölkə iqtisadiyyatına cəlb olunmasının əhəmiyyəti artır. Bu isə ölkədə əlverişli investisiya mühitinin mövcudluğundan asılıdır. Qeyd etmək lazımdır ki, bütövlükdə əlverişli investisiya mühitinin formalaşdırılması xarici investisiyanın cəlb edilməsi məqsədilə deyil, ölkədə sahibkarlığın inkişafı məqsədilə həyata keçirilməlidir. Buna görə də, xarici investisiyanın cəlb olunması üçün xüsusi güzəştlərin verilməsi milli sahibkarlığın inkişafı baxımından düzgün deyildir.

Azərbaycanda investisiyaların inkişafı və dirçəlməsi vacib olan sahələrə düzgün istiqamətləndirilməsi, investisiya layihələrinin səmərəliliyinin artırılması məqsədi ilə bir sıra ciddi addımlar atılmışdır ki, buna bariz nümunə kimi “Azərbaycan İnvestisiya Şirkətini” Açıq Səhmdar Cəmiyyətini göstərə bilərik. Bu Şirkət “ İnvestisiya Fəaliyyətinin Təşviqi üzrə Əlavə Tədbirlər haqqında” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2006-cı il 30 mart tarixli 1395 nömrəli Sərəncamı ilə yaradılmışdır. Şirkətin investisiya fəaliyyəti iqtisadiyyatının qeyri-neft sferasında fəaliyyət göstərən kommersiya təşkilatlarının nizamnamə kapitallarında iştirak paylarının əldə olunması yolu ilə müddətli investisiya qoyuluşlarının həyata keçirilməsindən ibarətdir.

Bu şirkətin fəaliyyətinin əsas məqsədləri aşağıdakı kimidir:

- Qeyri-neft sahələrindəki bizneslərin inkişafına dəstək;
- Yerli və xarici investisiyaların, yeni texnologiyaların cəlb edilməsi

- Yeniləşmə və modernləşmənin təşviqi;
 - İnvestisiya obyektlərinin rəqabətədavamlılığının və bazar dəyərinin artırılması;
 - İnvestorlara gəlirlər əldə edilməsinin təmin olunması;
 - Qabaqcıl korporativ idarəetmə təcrübəsinin tətbiqi.
- (Mənbə;www.xalqqazeti.az)

Bu Şirkətin də məqsədyönlü fəaliyyətinin nəticəsi olaraq ölkəmizdə ilbəlil daxili və xarici investisiyaların həcmi artmaqdadır. Son illər dünyada qlobal iqtisadi böhranın geniş miqyas almasına baxmayaraq Azərbaycan iqtisadiyyatında nəzərə çarpan dərəcədə inkişaf qeydə alınmışdır. Bu barədə qlobal iqtisadi böhranın mənfi təsirlərinin azaldılmasına da həsr olunmuş III fəsildə geniş məlumat verilmişdir. Sadəcə məlumat üçün bildirmək lazımdır ki, son illər ölkəmizdə investisiyaların artması müşahidə edilir. 2010-cu ilin birinci rübündə bütün maliyyə mənbələrindən əsas kapitalla 1636,8 milyon manat və ya əvvəlki ildəkindən 4,9 faiz çox investisiya yönəldilmiş və onun 1143,1 milyon manatı tikinti-quraşdırma işlərində istifadə edilmişdir.

Ölkə iqtisadiyyatının başqa sahələri ilə yanaşı tikinti kompleksi daha çox inkişaf edir. Əsas kapitalla yönəldilmiş vəsaitin 75,2 faizini daxili investisiyalar təşkil etmişdir. Sərf edilmiş sərmayələrin 50,3 faizi məhsul istehsalı, 49,7 faizi xidmət sahələri obyektlərinin inşasında istifadə olunmuşdur. Rüb ərzində regionların sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı çərçivəsində bir sıra yeni obyektlər işə salınmış, yeni iş yerləri açılmışdır. Naxçıvan şəhərində Avtomobil zavodu, Qəbələ rayonunda “Gilan” Piano fabriki, meyvə-tərəvəz saxlamaq üçün soyuducu anbarlar, Avtovağzal binası, “Qafqas Resort” mehmanxanası və “Fitnes” Sağlamlıq Mərkəzi, Gəncə şəhərində “Ramada Plaza” mehmanxanası, Bakı şəhərində “Dalğa Plaza” İş Mərkəzi, Ağdaş və Göyçay rayonlarında Olimpiya İdman kompleksləri, ümumi sahəsi 215.3 min kvadrat metr olan yeni yaşayış evləri, 50 yerlik məktəbəqədər uşaq müəssisəsi, 140 yerlik klub və digər obyektlər

istifadəyə verilmişdir. Əsas kapitala yönəldilmiş sərmayənin 51,8 faizini müəssisə və təşkilatların vəsaitləri, 35,9 faizini büdcə vəsaiti, 2,4 faizini əhalinin xüsusi vəsaiti və 9,9 faizini digər vəsaitlər təşkil etmişdir.(Mənbə:www.stat.gov.az)

Ölkəmizdə turizmin də inkişafı ilə bağlı müxtəlif həcmli investisiya layihələri həyata keçirilir. Bunlardan daha çox diqqəti çəkənlərdən biri Qusar rayon mərkəzindən 25 kilometr şimalda Aladaş kəndinin ərazisində yerləşəcək “Şahdağ” qış-yay turizm kompleksinin tikintisini göstərə bilərik. Bu kompleksin tikintisinin birinci fazası 2011-ci ildə başa çatacaq. 1300 metrə 3200 metr arasındakı hündürlükdə yerləşəcək kompleks 2 min hektardan artıq sahəni əhatə edir. Burada kommunikasiya xətləri, yol çəkilir. Qusar rayonundan Şahdağ qış-yay turizm kompleksinə qədər iki yerdə körpü tikintisinə başlayıb. Bura qaz xətti çəkilir. Maraqlısı odur ki, bu layihənin icrası çərçivəsində qaz xəttinin keçəcəyi kəndlər də qazlaşdırılacaqdır. Əraziyə kanalizasiya xəttinin çəkilişi planlaşdırılır ki, bu xətt də Qusar şəhər kollektoruna birləşdiriləcəkdir. Qusar çayından buraya su çəkiləcək, həmçinin Xucbala kəndi ərazisində modul stansiyada 2 ədəd Yüz on min voltluq xətt çəkilməsi nəzərdə tutulmuşdur.

Bildirməliyik ki, Azərbaycanın şimalında Şahdağ qış-yay turizm kompleksinə qoyulan investisiyanın həcmi təxminən 2 milyard avro təşkil edəcək. Azərbaycan dövləti 400 milyon avro vəsait ayıracaq, qalan vəsait özəl investorlar tərəfindən yatırılacaq. Kompleksin layihəsi “Alf” – “Svistaun” Avstriya-İsveçrə BM tərəfindən hazırlanır. Kompleksin kommunikasiyalarla təmin edilməsi üzrə tenderlər keçirilib və “Azinko” şirkəti qaz kəməri tikilməsi üzrə müsabiqənin qalibi olub. “Azərenerji” və “Azərsu” dövlət şirkətlərinin müvafiq strukturları enerji və su təchizatı xətlərinin layihələşdirilməsi üzrə tenderin qalibi olub. Plana uyğun olaraq artıq 4 ulduzlu otelin tikintisinə başlanıb. Daha sonra isə 3 və 5 ulduzlu otellər tikiləcək. Kompleks tam gücü ilə istismara verildikdən sonra onda eyni vaxtda 1000-ə qədər insan istirahət edə biləcək. Layihəyə qoyulan

investisiyalar 7-10 ildən sonra ödənəcək. Amma dövlət üçün bu həm də mühüm sosial layihədir, belə ki, kompleksdə 5 minə yaxın insan işlə təmin olunacaq və bu, ətraf kəndlərin inkişafına səbəb olacaq. Kompleksi Azərbaycan dövləti və səhmdarların iştirakı ilə yaradılacaq əməliyyat şirkəti idarə edəcək.

(Mənbə:www.xalqqazeti.az)

Bu layihə ölkəmizdə turizmin inkişafı ilə bağlı həyata keçirilən ən böyük layihələrdən biridir. Təbiidir ki, layihənin uğurla həyata keçirilməsi üçün onun səmərəliliyi qabaqcadan müəyyən edilməli və onun idarəedilməsi zamanı düzgün mexanizmlərdən istifadə edilməlidir. Hazırda ölkəmizdə həm dövlət büdcəsindən ayrılan vəsaitlərlə, həm də digər mənbələrdən olan vəsaitlərlə minlərlə müxtəlif həcmli layihələr həyata keçirilir. Bu layihələrin səmərəliliyinin müəyyən edilməsi üçün ölkəmizdə ekspertlərin sayı kifayət qədər deyildir. İlk olaraq istənilən bir layihə cəlbedici görünə bilər. Lakin onun gələcəkdə ölkə iqtisadiyyatına nə dərəcədə səmərə verməsini müəyyən etmək üçün müxtəlif əsaslandırma olmalıdır. Bu əsaslandırmalar tək yerli ekspertlər tərəfindən deyil, eyni zamanda beynəlxalq təcrübəyə malik xarici ekspertlər tərəfindən də irəli sürülməlidir. Əgər hər hansı bir institut ölkəmizin turizm sənayesinə öz investisiyanı yönəltmək istəyirsə, bunun üçün müxtəlif kriteriyalar əsasında qiymətləndirmələr aparır. Burada tək ölkəmizin turizm potensialı yox, eyni zamanda ölkəmizdə investisiya layihələrinin uğurla həyata keçirilməsi üçün tələb olunan siyasi, iqtisad və sosial vəziyyət də nəzərə alınır.

Turizm sənayesi ilə bağlı ölkəmizdə həyata keçirilən digər bir böyük investisiya layihəsi keçmiş Nargin, indiki Böyük Zirə adasında tikilən kurort kompleksidir. Bu enerji istehlakı və atmosfərə karbon qazının atılması sıfır səviyyəsində olan kurort kompleksi olacaqdır. Sahəsi bir milyon kvadrat metr olan ekokurortun dizaynının hazırlanması ilə Danimarkanın “Bjarke Ingels Group” şirkəti məşğul olub. Layihənin

sifarişçisi isə AVROSİTİ-dir. Bu kurort adanın təbii relyefi ilə birləşəcək Azərbaycanın yeddi dağ zirvəsi formasında inşa ediləcək komplekslərdən ibarət olacaqdır. Burada tikinti milli memarlıq ənənələrini özündə əks etdirəcək. Adada 300 villa, qolf-klub, çimərlik kompleksi və turizmlə bağlı digər obyektləri inşa ediləcək. Ekoturortun tikililərinin qızdırılması və sərinləşdirilməsi üçün enerji günəş şüaları, külək və sudan alınacaq. Ümumiyyətcə bu layihənin dəyəri bir neçə milyard dollar qiymətləndirilir. Bakı ilə ada arasında üç növ nəqliyyat vasitəsilə əlaqə saxlanılacaq. Bunun üçün kiçik sərnəşin gəmilərindən, asma yol və hava nəqliyyatı-vertolyotlardan istifadə oluna bilər. Ada ilə Bakı Hava limanı arasında birbaşa hava koridoru olacaq. Əsasən sərnəşin vertolyotlarından istifadə nəzərdə tutulur. Planlaşdırılır ki, adada elektrikdən başqa heç nədən istifadə olunmayacaq. Elektrik təminatı da adanın ətrafında qurulan 16 külək dəyirmanı vasitəsilə təchiz ediləcək. Adanın özündə əsas nəqliyyat vasitəsi elektrik avtomobilləri olacaq və bu avtomobillər də batareya ilə işləyəcəklər. Bura üçün içməli su Xəzər dənizindən götürüləcək. Su xüsusi avadanlıqla duzdan təmizlənəcək. Lakin ilk illərdə adada Bakıdan verilən qaz və sudan istifadə ediləcək. Lakin ada tam əhalinin yaşayışı üçün istifadəyə veriləndə orada qazdan istifadə olunmayacaq. (Mənbə:www.azadliq.org)

Verilən məlumata görə, maliyyə böhranı ada ilə bağlı layihəyə təsir etməyəcək. Buna oxşar layihələrin Şanxay və Əbu-Dabidə də həyata keçirilməsi planlaşdırılır. Layihəni həyata keçirənlər bildiriblər ki, Nargin adası hərbi obyekt olduğuna görə, tikinti işləri başlamazdan əvvəl ərazi minaaxtaranlar tərəfindən tam yoxlanılacaqdır. Bu adada vaxtilə sovet qoşunları tərəfindən çoxlu sayda türk əsgərləri və azərbaycanlılar qətlə yetirildiyindən kompleksin mərkəzində iki xatirə abidəsinin tikiləcəyi də planlaşdırılır. Hər iki abidə üzərinə Azərbaycan və Türkiyənin bayrağı asılacaq. Bundan başqa adada kanalizasiya suları suvarma üçün yenidən emal ediləcək. Bərk tullantıların utilizasiyası üçün mini zavodun tikilməsi

planlaşdırılır. Bu layihə təqdim edilərkən bildirmişdir ki, layihə ilə bağlı işlərə 90-95 faiz yerli şirkətlər cəlb olunacaqdır. Hazırda bu layihə ilə bağlı ilkin planlaşdırıldığı kimi sürətli işlər həyata keçirilmir. Həyata keçirilən tədbirlər varsa da, onlar ictimaiyyətə tam şəkildə açıqlanmır. İlkin olaraq layihə çox möhtəşəm və Azərbaycan turizmi üçün vacib görülsə də hazırda dünyada gedən proseslərin Azərbaycana da təsiri artıdığından ola bilsin ki, bu layihənin icrasında bir neçə illik fasilə yaransın. Dubayda turizmlə bağlı həyata keçirilən meqa layihələr qlobal iqtisadi böhran ilə əlaqədar heç də ilkin planlaşdırılan effektini vermədi. Azərbaycan üçün belə investisiya layihələrinin nə dərəcədə səmərəli olduğunu müəyyənləşdirmək üçün hələ qlobal miqyasda gedən prosesləri bir müddət daha da yaxından izləmək və bu layihənin ölkəmizin turizm sənayesinin qismində iqtisadiyyatımız üçün nə dərəcədə vacib olduğunu müəyyənləşdirmək lazımdır. (Mənbə:www.azadliq.org)

Azərbaycanda turizmin inkişafı ilə bağlı həyata keçirilən başlıca fəaliyyətlərdən biri də ölkəmizdə beynəlxalq tədbirlərin keçirilməsi ilə bağlıdır. Ölkəmizdə ildən ilə keçirilən beynəlxalq tədbirlərin sayı artmaqdadır. Hər il ölkəmizdə idman, elm, mədəniyyət, siyasət və müxtəlif sosial sahələrdə yüzlərlə beynəlxalq tədbirlər keçirilir. Bu tədbirlərə dünyanın müxtəlif ölkələrindən ölkəmizə xarici qonaqlar gəlir. Ümumiyyətcə ölkəmizdə perspektivli görünən əsas turizm növlərindən biri də məhz beynəlxalq tədbirlərin ölkəmizdə keçirilməsi ilə bağlıdır. Beynəlxalq tədbirlərdən biz xüsusən idman yarışları ilə bağlı tədbirləri qeyd edə bilərik ki, hər il ölkəmizdə onlarla beynəlxalq idman yarışları təşkil olunur. Son illər ölkəmizin regionlarında beynəlxalq standartlara cavab verən olimpiya idman komplekslərinin sayının artmasının müsbət nəticəsidir ki, indi bu beynəlxalq tədbirlər tək paytaxt Bakıda deyil, respublikamızın müxtəlif regionlarında təşkil olunur. Hazırda ölkəmizdə bu sahədə ən böyük tədbirlər planı Mingəçevir şəhərində həyata keçirilir. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin sərəncamına

əsasən bu şəhərdə hələ sovet dövründə beynəlxalq miqyasda fəaliyyət göstərən “Kür” Olimpiya Tədris İdman Mərkəzinin yenidən qurulmasına başlanılmışdır. Sovet dövründə dünyanın müxtəlif yerlərindən bura avarçəkənlər təlim-məşq toplantılarına gəlirdilər. Sovetlərin dağılması ilə paralel ölkəmizdə müharibə nəticəsində öz doğma torpaqlarından məcburi köçkün düşmüş sakinlərin bir hissəsinin buranı yaşayış məskəni kimi seçməsi 15 ildən artıq buranı beynəlxalq idman yarışları üçün yararsız bir məskənə çevirmişdir.

Bir neçə il bundan qabaq buranın iqtisadi-coğrafi potensialı yenidən qiymətləndirilmiş və bu kompleksin yenidən bərpası və buranın dünya standartlarına cavab verən səviyyəyə qaldırılması ilə bağlı layihə işlənilib hazırlanmışdır. Burada həyata keçirilən tədbirlər ölkəmizin digər regionlarında tikilmiş idman kompleksləri ilə müqayisədə daha genişdir və daha çox büdcəyə malikdir. Ümumilikdə, 6 hektardan çox ərazini əhatə edən kompleks Serbiya-Azərbaycan birgə müəssisəsi “Serbaz” Layihə və Tikinti MMC tərəfindən inşa olunur. Bu idman kompleksi bir neçə binadan ibarətdir. Burada basketbol, voleybol, mini-futbol, güləş yarışlarının keçirilməsi üçün müvafiq şəraitlər yaradılmışdır. Mərkəzdə olimpiya standartlarına uyğun 50 metr uzunluğunda hovuz, qayıqların saxlanması üçün ellinq, 6 mərtəbəli 120 nəfərlik otel, hakimlərin yarışları izləməsi üçün 39 metrlik qüllə tikilir. Bu qüllənin içində Kür çayına və Mingəçevir şəhərinə gözəl görüntüsü olacaq restoran fəaliyyət göstərəcək. Bu kompleksdə 2 açıq tennis kortu da olacaqdır.

Kür Olimpiya Kompleksində başlanan işlər sovet dövründə SSRİ-in müxtəlif yerlərindən hər il minlərlə turist qəbul edən Mingəçevir şəhərində turizmin inkişafı üçün bir stimula çevrilib. Burada son illər 4 ulduzlu “River Side” mehmanxanası fəaliyyətə başlayıb. Həmçinin, Mingəçevir Turizm və İdman kollecinin məhz burada açılması yaxın illərdə burada turizmin geniş miqyasda inkişafına təkan verə bilər. Ümumiyyətcə, ölkəmizin turizm sənayesi üçün istənilən bir layihənin həyata keçirilməsi təqdirə layiq

haldır. Əlbəttə, bu layihələrin öncədən səmərəliliyinin müəyyənləşdirilməsi və onun icrasında qarşılaşa biləcək risklərin qabaqcadan dəf edilməsi daha vacib məsələdir. Təbiidir ki, səmərəliliyə nail olmaq üçün tək layihədən öncə görülən tədbirlərlə kifayətlənmək olmaz, bütün layihəboyu tənzimləmə və qabaqlayıcı tədbirləri həyata keçirməklə, turizm və ümumilikdə istənilən sahə ilə bağlı layihələri ölkəmiz və onun iqtisadiyyatı üçün uğurlu bir layihəyə çevirmək olar.

3.3. Azərbaycanın turizm sənayesində maliyyə-investisiya mühitinin tənzimlənməsi istiqamətləri

Ölkəmizdə məqsədyönlü şəkildə davamlı iqtisadi inkişafa yönəldilən siyasət iqtisadiyyatımızın çoxşaxəli olmasına zəmin yaradır. Son illər Azərbaycan iqtisadiyyatında əsas inkişaf tempi neft sənayesindən daxil olan gəlirlərin qeyri-neft sənayesinə səmərəli şəkildə yönəldilməsindən ibarətdir. Ekspertlər ölkəmizin qeyri-neft sektoru üçün bir sıra sahələri geniş perspektivli görürlər. Bu baxımdan biz xüsusi olaraq kənd təsərrüfatı, informasiya texnologiyaları və kommunikasiya və eyni zamanda turizm sənayesini göstərə bilərik.

Turizm sənayesinin inkişafı birbaşa həmin sənayeyə yönəldilən investisiyaların həcmindən asılıdır. Bu həcmi artırmaq üçün kompleks tədbirlər planının hazırlanması tələb olunur ki, bunun da bir tərkib hissəsi kimi biz turizm sənayesinin inkişafına böyük təkan verə biləcək investisiya mühitinin yaradılmasını götürə bilərik. İnvestisiya mühitini yaradılması və sonradan onun mütəmadi tənzimlənməsi istənilən iqtisadi siyasətin əsas prioritetlərindən biri olmalıdır. Aydınır ki, investisiya mənfəət əldə etmək məqsədilə hər hansı bir obyektə qoyulmuş pul vəsaiti kimi başa düşülür.

İnvestisiya milli iqtisadiyyatın inkişafının mühüm hissəsi olmaqla yanaşı, iqtisadiyyatın strukturunda da ciddi dəyişikliklərin baş verməsinə səbəb olur. Təcrübə göstərir ki, bəzi ölkələrdə iqtisadiyyatdan əldə olunan ümumi gəlirin əsas hissəsi istehlaka ayrılır və qalan qisminə isə qənaət edilir. Qənaət edilən hissəsin isə bir qismi hər-hansı bir sahəyə investisiya qoymaq üçün istiqamətləndirilir.

Hər hansı bir ölkənin iqtisadi mühitinin qiymətləndirilməsi zamanı bir sıra amillər nəzərə alınır. Yəni investisiya mühitini qiymətləndirərkən bu qiymətləndirməni bir neçə istiqamət üzrə aparmaq mümkündür. Təbii ki, ilkin istiqamət kimi tarixi baxımdan bu ölkənin imicinin qiymətləndirilməsi

aparılması məqsədəuyğun hesab edilir. Bu proses zamanı qədim dövrdən indiyə qədər bu ölkəyə olan maraq qiymətləndirilir. Ola bilsin ki, bir neçə əsr bundan öncə hər hansı bir ölkədə hansısa bir sahə inkişaf etmiş səviyyədə olub. Hazırda əgər yenə bu sahənin inkişafı üçün müvafiq resurslar varsa, onda daha mütərəqqi yeniliklərdən istifadə etməklə burada vaxtilə mövcud olan sahəni bərpa etmək mümkündür. Azərbaycan tarixən inkişaf etmiş xarici dövlətlərin maraq dairəsində olmuşdur. Bu marağı Azərbaycanın regionda tək geosiyasi mövqeyinə deyil, həmçinin təbii ehtiyatların mənimsənilməsinə də aid etmək olar. XIX əsrin ortalarından (1848-ci il) başlayaraq Azərbaycanda neft sənayesinin yüksək tempə inkişafı respublikaya həm yerli, həm də xarici sərmayədarların investisiya axınına əlverişli şərait yaratmışdır. Lakin, investisiyaların çox hissəsi neftin xammal şəklində çıxarılmasına və ixrac olunmasına yönəldilmişdir. Bu da iqtisadiyyatın yalnız bir sahədən asılı olaraq inkişaf etməsinə və neft sektorundan kənar olan sahələrin inkişafdan geri qalmasına səbəb olmuşdur. Bu proses 1920-ci ilə kimi davam etmişdir. 1920-ci ildə Azərbaycan Respublikası SSRİ-yə daxil oldu və 1920-1990-cı illərdə onun iqtisadiyyatı digər sosialist respublikalarında olduğu kimi mərkəz tərəfindən idarə olunurdu. Bu idarəetmə mexanizmi fərqli struktura və planlı iqtisadiyyata arxalanırdı. Bu iqtisadi strukturun bir çox üstünlüklərinin olmasına baxmayaraq (insan kapitalının inkişafı baxımından), təbii ehtiyatların mənimsənilməsi və onlardan istifadə demək olar ki, düzgün aparılmırdı. Nəqliyyat xərcləri məhsulun istehsal dəyərini üstələyirdi. Nəticədə Sovet İttifaqı dağıldı və 15 müstəqil respublikanın yaranmasına səbəb oldu.

Yeni yaradılmış respublikalar ilk illər müəyyən iqtisadi və siyasi problemlərlə üzləşdi. Köhnə iqtisadi əlaqələr kəsilir, yenilərinin yaradılması üçün isə müəyyən vaxt tələb olunurdu. Müstəqillik əldə etmiş Azərbaycan Respublikası da digər sahələrdə olduğu kimi öz iqtisadiyyatında da böhran dövrünü yaşayırdı. Tarixi baxımdan Azərbaycan hələ orta əsrlərdən

özünün nefti ilə xarici ölkələrin marağında olmuşdur. Bu maraq XIX əsrin sonlarından başlayaraq daha geniş miqyas alır. XX əsrin sonlarında Azərbaycan müstəqil ölkə kimi də artıq öz nefti ilə xarici ölkələrin marağını cəlb edə bilir və bunun məntiqi nəticəsi Əsrin Müqaviləsi imzalandı.

Təbii ki, investisiya mühitini qiymətləndirərkən tarixi faktorla müqayisədə ölkədə investisiya mühitinin tənzimlənməsinin əsasını təşkil edən qanunvericilik bazası daha əhəmiyyətlidir. Müstəqilliyinin ilk illərində ölkəmizdə investisiya fəaliyyətinin tənzimlənməsi baxımından 1992-ci ildə “Xarici İnvestisiyaların qorunması” haqqında qanun qəbul edilmişdir.

Bu qanun respublikada investisiya mühitinin yaxşılaşdırılması istiqamətində əlverişli şərait yaratdı.

Turizm də iqtisadiyyatın bir sahəsi olduğundan ümumilikdə ölkənin iqtisadiyyatının davamlı inkişafına yönəldilmiş hökumət səviyyəsində istənilən müsbət addım turizm sənayesi üçün də öz bəhrəsini verir. Ümumi iqtisadiyyatla bağlı yaradılan və sonradan təkmilləşdirilən qanunvericilik bazası da iqtisadiyyatın hər bir sahəsinə tətbiq edildiyindən bu qanunvericilik bazasını turizm sənayesi ilə də uyğunlaşdırmaq məqsədəuyğun olardı. İnvestisiya fəaliyyətinin qanunvericilik bazasında 1995-ci ildə ölkəmizin ərazisinə investisiya qoyuluşlarının şərtlərini müəyyənləşdirən Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyev tərəfindən imzalanmış “ İnvestisiya fəaliyyəti haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu” nu xüsusi ilə qeyd etməliyik. Bu qanun Azərbaycan Respublikası iqtisadiyyatına intensiv şəkildə investisiyaların tənzimlənməsinə imkan verdi. İnvestisiya mühitinin tənzimlənməsində dövlətin rolu böyükdür.

(Mənbə:www.xalqqazeti.az)

İqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsi inzibati amirlik sistemi ilə müqayisədə bazar iqtisadiyyatında çox fərqlidir. Baxmayaraq ki, Azərbaycan artıq 20 ilə yaxındır ki, müstəqillik qazanmışdır, lakin ölkə əhəmiyyətli bəzi məsələlər var ki, indinin özündə də bu sahələrə dövlət nəzarətinin olması olduqca vacibdir. Azərbaycan özünün inkişaf tempinə görə dünyada

lider ölkələrin arasında olmasına baxmayaraq, bəzi sahələrdə olan tənəzzülün aradan qaldırılmasında məhz dövlətin rolu hiss olunur. Amma bu roldan öncə əsas məsələ bu sahələrin inkişafı ilə bağlı qanunvericilik bazasının təkmilləşdirilməsidir. Təkmilləşdirilmiş qanunvericilik bazası dolayısı yolla dövlətin iqtisadiyyat üzərində nəzarətinə şərait yaradır. Təbii ki, əgər biz investisiya mühitinin arzuolunan səviyyədə olması və bu mühitin yerli və xarici investitorlara öz investisiyalarını yatırmağa həvəsləndirməsindən danışırsaq onda bu istiqamətdə təkmilləşdirilmiş qanunvericilik bazasının xüsusi əhəmiyyətini qeyd etməliyik. Qeyd etmək lazımdır ki, inkişaf etmiş ölkələrin əksəriyyətində xarici investisiyaların tənzimlənməsi sahəsində xüsusi qanunlar mövcud deyildir. Bu ölkələrə biz Böyük Britaniya, Belçika, Hollandiya, Lüksemburq, İtaliyanı göstərə bilərik. Düzdür, bu ölkələrin qanunvericilik sistemində strateji xarakterli sahələrdə (hava və dəniz nəqliyyatı, sığorta və bank sistemi, aviakosmik sənaye və s.) xarici investisiyaların qanunauyğunluğunu tənzimləyən ayrıca qeydlər vardır. Böyük Britaniyada xarici investitorlar üçün aviakosmik sənayeyə, aviasiya və dəniz nəqliyyatı, kino sənayesi, televiziya və radioyayımı sənayesində kapital qoyuluşunda məhdudiyətlər mövcuddur. ABŞ-da peyk əlaqəsi, AES-in tikintisi və istismarı, televiziya yayımı sahələrində xarici investitorun kapital qoyuluşu federal qanunvericilik tərəfindən ümumiyyətlə qadağan edilmişdir.

İtaliyada investitorlar müəyyən dövlət əhəmiyyətli obyektlərə və sahələrə investisiya qoymaq üçün bu sahəyə uyğun olan nazirliklərə müraciət etməli və icazə almalıdır. Finlandiyada bəzi dövlət əhəmiyyətli sahələrə investisiya qoyuluşu qadağan edilmişdir, buna misal olaraq kağız sənayesi, atom energetikası sənayesi, dəmir yol və kənd təsərrüfatının göstərmək olar.

Bu sahələr Finlandiyanın BƏB-də ixtisaslaşdığı mühüm sahələrdir. Bir çox inkişaf etmiş ölkələrdə xarici investitorlar tərəfindən ölkəyə yatırım etməsi dövlət tərəfindən tam şəkildə təmin edilir. Yalnız bu yatırımlar dövlət tərəfindən müəyyənləşdirilir və xüsusi əhəmiyyət kəşf etməyən sahələrə yönəldilir.

Bazar iqtisadiyyatına inteqrasiya etmiş istənilən dünya ölkəsi ilk növbədə ölkəyə investisiya cəlbinin təmin edilməsini maksimum səviyyəyə çatdırmağı qarşısına məqsəd qoyur. Buna uyğun olaraq bu sahələrə investisiya qoyuluşuna dövlətin müxtəlif qurumları tərəfindən nəzarət olunur.

İngiltərədə bu tipli icazələr İngiltərə Mərkəzi bankı tərəfindən verilir. Bu sistem Fransada daha ağır formadadır. Ölkədə xarici investorlar daimi olaraq dövlətin müəyyən qurumlarına gördükləri işlər barədə məlumatlar verir. Məlumatlar yoxlanıldıqdan sonra bu fəaliyyətin həyata keçirilib-keçirilməməsinə dövlət tərəfindən icazə verilir. Ümumi olaraq, biz azad iqtisadi zona haqqında onu deyə bilərik ki, bu zonalar üçün ayrılan ərazidə işləyən şirkətlərə ölkənin başqa bölgələriylə müqayisədə gömrük rüsumlarında, vergilərdə güzəştlər olunur. Yaxud vergilər tamam ləğv edilir. Burda biznes quranlar güzəştli kreditlər də ala bilərlər. Adətən bütün bu güzəştlər ona görə edilir ki, həm yerli şirkətlər dünya bazarlarında rəqabət gücünə malik məhsul istehsal edə bilsinlər. Həm də güzəştlər regiona marağı olan xarici şirkətləri cəlb etsin. Beləliklə də azad iqtisadi zona yeni iş yerlərinin açılmasına səbəb olur. Son illər Azərbaycanda da azad iqtisadi zonaların yaradılması aktual məsələyə çevrilmişdir. Azərbaycanda xarici investisiyaların cəlb edilməsində, qoyuluşunda elə də ciddi problemlər mövcud deyildir. Təbii olaraq, hər bir ölkə çalışır ki, oraya qoyulan xarici investisiyanın həcmi artırsın. Xarici investisiyanın artması yeni müəssisələrin yaradılması deməkdir. Bu da yeni iş yerlərinin açılması deməkdir. Azərbaycan dövlətinin də iqtisadi sektorda prioritet məsələlərindən biri azad iqtisadi zonaların yaradılması ilə bağlıdır. İqtisadi İnkişaf Nazirliyində azad iqtisadi zonaların yaradılması ilə bağlı müzakirələr aparılıb. İqtisadi İnkişaf Nazirliyi beynəlxalq qurumlarla birlikdə iqtisadi zonanın hansı bölgələrdə yaradılması məsələsi müzakirə edilib. Azad iqtisadi zonaların yaradılması həm də ona görə önəmlidir ki, bu cür zonaların yaradılması Azərbaycana, nəinki investorların cəlb edilməsində

daha çox artım əldə olunmasına, həm də regionların sosial-iqtisadi inkişafı ilə bağlı həyata keçirilən proqramlara uyğun olaraq regionlarla Bakı arasında olan inkişaf fərqinin aradan qaldırılmasına imkan yaradacaq. Bir sözlə investisiyaların regionlara yönəldilməsinə şərait yaradacaq. Azad iqtisadi zonanın yaradılması makroiqtisadi səviyyədə investisiyaların cəlb edilməsi və regionların inkişafı baxımından olduqca önəmlidir. Belə zonaların olması turizm sənayesinə həm birbaşa, həm də dolay yolla öz təsirini göstərəcəkdir. Ərazinin beynəlxalq səviyyəli bir iqtisadi zona kimi fəaliyyət göstərməsi burada turizm infrastrukturunun yaradılması zərurətini ortaya çıxaracaqdır. Nəzərə alsaq ki, burada fəaliyyət göstərəcək turizm müəssisələri də müxtəlif güzəştlərlə fəaliyyət göstərəcəklər, onda bu ərazilərdə turizm fəaliyyətini həyata keçirməyə investorlar daha çox meyilli olacaqlar.

Ölkənin əldə etdiyi mənfəətin böyük bir hissəsi Dubay iqtisadi zonasından əldə olunur. Nəzərə almaq lazımdır ki, Dubay dünyada turistlərin ən çox ziyarət etdiyi şəhərlərdən biridir. 2008-ci ildə bura 7.58 milyon beynəlxalq turist gəlmişdir ki, bu da bu şəhəri dünyada ən çox ziyarət edilən şəhərlərin siyahısında 8-ci yeri tutmasına imkan vermişdir. İstənilən halda Dubaya gədən turistlərin sayının çox olmasında azad iqtisadi zona amilinin rolu böyükdür.

İnvestisiya mühitindən danışarkən, biz risklərə də mütləq olaraq toxunmalıyıq. İstər yerli, istərsə də xarici investorlar daimi olaraq kapital qoyduğu ərazidə qarşılaşa biləcəyi risklər barədə düşünür. Burada risklər dedikdə, xarici investorun qoyduğu vəsaitlərin itirilmə ehtimalı başa düşülür.

Risklərin aşağıdakı təsnifatı geniş yayılmışdır:

- 1) Siyasi risklər.
- 2) Maliyyə riskləri. Bu əsasən ölkənin ödəmə qabiliyyətililiyini müəyyən edir.
- 3) Əməliyyatlar üzrə risklər və xüsusilə:

xarici ticarət fəaliyyəti üzrə risklər istehsal sferasındakı risklər Risklərin qiymətləndirilməsi hər bir investor üçün əhəmiyyət kəsb edir. Xüsusilə də, xarici investorlar bu məsələyə böyük önəm verirlər, çünki o xarici ölkədə tanımadığı mühitə düşür. Ona görə həmin ölkədə aşağıdakıları nəzərə almaq lazımdır:

- a) Hər bir sistemin özünəməxsus qiymətləndirmə üsulu vardır və onlar obyektiv olmaya da bilər. Bu baxımdan investisiya iqlimini müəyyən edən riskləri qiymətləndirərkən müxtəlif sistemlərin qiymətləndirilməsini müqayisə etmək məqsədəuyğun olardı.
- b) Riskləri analiz edərkən, investor tez-tez qarşılaşacağı riskləri daha dərinlən öyrənməlidir.
- c) Müxtəlif mənbələr tərəfindən verilən risklər və onların qiymətləndirmə üsulu kifayət qədər konkret deyillər və sahələr üzrə dəyişə bilərlər.

Göründüyü kimi, ümumi iqtisadiyyat fonunda turizm sənayesi üçün də investisiya mühiti anlayışı bir sıra amillərlə bağlıdır. Investisiya mühitinin tənzimlənməsi yollarından öncə, ümumiyyətcə bu mühitinin əsas xüsusiyyətləri ilə tanış olmaq daha vacibdir. Burada ölkənin tarixi, qanunvericilik, risklər baxımından investisiya mühitinin qiymətləndirilməsi aparıldı. Qanunvericilik baxımından qiymətləndirmədə bir sıra inkişaf etmiş ölkələrdən misallar göstərildi və bu misallardan da görmək olar ki, əksər inkişaf etmiş ölkələr qabaqcadan müəyyən edilmiş tənzimlənmə yolları ilə öz ölkələrinə yönəldilən investisiyaların investora fayda gətirməsinə təminat yaradırlar. Düzdür bəzi sahələr var ki, ölkələrin çoxu bu sahələrdə xarici investorların olmasına şərait yaratmırlar. Lakin əksər sahələr investisiya yatırımlarına açıqdırlar.

Turizm sahəsi dinamik bir iqtisadi sahə olduğundan onun inkişafında xarici investisiyaların cəlb edilməsi prosesi daha sürətli aparılmalıdır. Azərbaycan turizm sənayesində investisiya mühitinin tənzimlənməsi üçün dövlət tərəfindən artıq bir sıra real addımlar atılmışdır.

Ölkəmizdə turizm sənayesinin sürətli inkişafının təmin edilməsi baxımından qanunvericilik sahəsində daha da mütərəqqi addımlar atılmalıdır. Lazım olarsa bəzi ölkələrdə tətbiq edilən xüsusi güzəşt və imtiyazlardan da istifadə etmək lazımdır ki, ölkəmizin turizm sənayesi daha sürətli və davamlı inkişaf edən sahələrdən olsun. Bu baxımdan Türkiyənin, Birləşmiş Ərəb Əmirliklərinin və sosial-iqtisadi baxımdan Azərbaycan üçün yaxın hesab edilə bilən ölkələrin təcrübəsi öyrənilməli və tətbiq edilməlidir. İnvestisiya mühitinin tənzimlənməsi yollarında ən son olaraq biz Azərbaycanın müharibə şəraitində olmasını qeyd edə bilərik. Azərbaycan özünün uğurlu siyasəti nəticəsində dünyada formalaşmış “müharibə gedən ölkə” mənfi imicini, müharibənin müvəqqəti dondurulduğu və iqtisadi inkişafın getdiyi bir ölkə kimi müsbət imicə dəyişə bilmişdir. Yaxın illərdə turizm sənayesinin inkişafının təmin edilməsinə bu cürə siyasi kursun davam edilməsi olduqca vacibdir.

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR

Turizm sənayesi ölkələrin iqtisadiyyatı üçüb vacib sahələrdən biri olub ilbəil qlobal iqtisadiyyatda öz əhəmiyyətini artırmaqdadır. Hər il dünyada səyahət edən insanların sayının artması və bu sənaye sahəsindən əldə olunan gəlirlərin artımı onun qlobal əhəmiyyətini daha da artırır. Bu baxımdan turizm sənayesinin müxtəlif aspektlər üzrə təhlili, onun perspektivlərinin aşkarlanması, bu sənaye sahəsi ilə bağlı qlobal problemlərin aşkarlanması və s. məsələlər mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Turizmin maliyyə problemləri özündə əməkhaqqı, qiymətəmələgəlmə, investisiya və s. kimi mürəkkəb maliyyə proseslərini əhatə edir. Mövzuboyu biz bu proseslərə müxtəlif aspektlərdən yanaşmağa çalışdıq və turizm sənayesinin davamlı inkişafı üçün onun maliyyə problemlərini və onların həlli yollarını göstərməyə çalışdıq. Turizm sənayesi dinamik bir sahə olduğundan onun sürətli inkişafı müxtəlif maliyyə problemlərinin də ortaya çıxmasına səbəb olur. Lakin qabaqcadan müəyyənləşdirilə bilən bu problemlərə təklif olunan həllər tətbiq edilməklə turizmin dinamik inkişafını təmin etmək mümkündür. İstər çox kiçik kapitalla turizm fəaliyyətinə başlamaq istəyən bir sahibkar, istər milyardlarla pulu turizm sənayesinə yönəltməyə hazır olan dövlətlər, istərsə də turizmin qlobal səviyyədə inkişafını təmin etmək üçün fəaliyyət göstərən qurumlar bu problemlərə bələd olmalı və onların minimallaşdırılması üçün daima öz fəaliyyətlərini həyata keçirməlidirlər.

Əgər hər hansı bir turizm müəssisəsində turizm məhsuluna qiymətin təyin edilməsi, müəssisədə çalışanların əməkhaqqlarının müəyyənləşdirilməsi sahibkar üçün nə dərəcədə vacib bir prosesdirsə, ölkənin turizm sənayesinə böyük həcmərdə investisiyanın yönəldilməsini təmin etmək və onun səmərəli şəkildə idarəedilməsinə nail olmaq hər bir dövlət üçün vacib bir proses olmalıdır. Təcrübə göstərir ki, ölkəmizdə turizm sənayesinin sürətli inkişafına mane olan əsas səbəblər məhz elə onun maliyyə tərəfləri ilə

bağlıdır. Bu gün ölkəmizdə turizm məhsula təyin edilən qiymət, turizm sənayesində çalışan işçilərin əməkhaqqları, turizm sənayesinə yönəldilən investisiyaların səmərəliliyi kimi məsələlər turizm sənayesi üçün əsas problemlərin sırasındadırlar. Bu problemlərin həlli müxtəlif səviyyələrdə, sahibkarlar üçün müəssisə səviyyəsində, dövlət üçün ümumi turizm sənayesi səviyyəsində, beynəlxalq təşkilatlar üçün qlobal səviyyədə həyata keçirilən tədbirlərdən asılıdır.

Turizm sənayesində çalışan işçilərin əməklərinin sosial baxımdan ədalətli qiymətləndirilməsi hər bir müəssisə üçün çox vacibdir. Əgər turizm müəssisəsində çalışan işçi öz əməyi müqabilində lazımınca qiymətləndirilsə, onda həmin işçi bu sahədə öz karyerasını qurmaqda maraqlı olacaq və bu sənayedə özünü daha da uğurlu bir işçiyə çevirmək üçün öz bilik və təcrübəsini artırmaqda həvəsli olacaqdır. Belə bir işçi heyəti ilə istənilən bir turizm müəssisəsi öz müştərilərinə yüksək səviyyəli xidmət göstərərək müştəri məmnuniyyətinə nail ola bilər və nəticədə öz müştərilərinin sayını artırmaqla öz gəlirlərini də artırmaqla bilər. Odur ki, hər bir müəssisə rəhbəri öz fəaliyyətində müəssisədə çalışan işçilərin əməkhaqqlarının təyin edilməsinə böyük diqqət ayırmalıdır. Bazara çıxarılan turizm məhsulunun reallaşması ona təyin edilən qiymətdən çox asılıdır. Düzgün və bazara uyğun təyin edilmiş qiymət turizm məhsulunun satış həcmi artırmaqla artırmaqla bilər və bunun nəticəsində müəssisələr timsalında ölkələr turizmdən böyük gəlirlər əldə edə bilərlər. Ölkəmizdə turizmlə bağlı qiymət siyasətində mövcud olan problemlər turizm məhsulunun daha geniş həcmdə satılmasına mane olur. Respublikamızda fəaliyyət göstərən turizm müəssisələrinin əksəriyyətində turizm məhsuluna təyin olunmuş qiymət turizm məhsuluna qlobal səviyyədə qoyulan qiymətlərə uyğun gəlmir. Nəzərə almalıyıq ki, bu uyğunsuzluğu qabarıqlaşdıran ölkəmizdə xidmət səviyyəsinin aşağı olmasıdır. Turizmdə qiymətəmələgəlmə çox vacib bir prosesdir. Ona görə də hər bir turizm müəssisəsi bazara çıxardığı məhsulun qiymətini təyin edərkən turizm məhsulunun reallaşacağı ərazinin iqtisadi-sosial şəraitini

nəzərə almalı və buna uyğun qiymət siyasətini həyata keçirməlidir. Hər bir sənaye sahəsinin olduğu kimi turizm sənayesinin də inkişafı bura yönəldilən investisiyaların həcmindən asılıdır. Təcrübə göstərir ki, turizm sənayesi ona yönəldilən investisiyaları qısa zaman ərzində səmərəli edir və bu səbəbdən də investorlar üçün bu sənaye sahəsi çox cəlbedicidir. Bu cəlbediciliyi daha da artırmaq üçün ümumi investisiya mühitini münbitləşdirmək olduqca vacibdir. Ərazidə investisiyaların səmərə verməsi nə qədər onun idarəedilməsi mexanizmdən asılıdırsa, bir o qədər orada investisiya layihələrini uğurla həyata keçirmək üçün yaradılmış investisiya mühitindən asılıdır. Odur ki, ölkəmizdə də turizm sənayesinə yönəldilən investisiyaların həcmnin artırılması istiqamətində dövlət tərəfindən münbit investisiya mühiti təmin edilməlidir.

Dünyada baş verən iqtisadi böhran fonunda turizm sənayesinin davamlı inkişafının təmin edilməsi üçün onun maliyyə proseslərinin tənzimləmək olduqca vacibdir. Artıq dünyanın əksər inkişaf etmiş ölkələri öz iqtisadiyyatlarında islam maliyyə sistemini müxtəlif şəkildə tətbiq etməklə onun əhəmiyyətliyinə öz dəstəklərini vermiş oldular. Qlobal iqtisadi böhrana səbəb olan dünya maliyyə böhranına əsas səbəb məhz faiz üzərində qurulmuş maliyyə sistemi göstərilir. Bundan fərqli olaraq islam maliyyə sistemi öz müştərisinə borcu faizlə yox, əməkdaşlıqla təklif edir. Hazırkı dövrdə bu sistemin dünya ölkələrində əhəmiyyətliliyinin artması məhz elə bu amillə bağlıdır. Turizm sənayesinin də inkişafı baxımından ölkəmizdə də islam maliyyə sistemi yaxından öyrənilməli və onun perspektiv tətbiq istiqamətləri müəyyənləşdirilməlidir. Dünyada iqtisadi böhrandan çıxış yolları axtarıldığı məqamda məhz islam maliyyə sistemi əsas çıxış yollarından biridir. Eyni zamanda turizmin davamlı inkişafı baxımından qlobal iqtisadi böhran fonunda onun inkişafını ləngidən maneələr aradan qaldırılmalı və bəzi qeyri-ənənəvi turizm xidmətlərinin bazara çıxarılması təmin edilməlidir.

Turizmin maliyyə problemlərinin həllinin bu sənaye sahəsinin inkişafı üçün vacibliyini nəzərə alaraq mövzunun yekunu olaraq növbəti təkliflər irəli sürülür:

- Turizm sənayesində əməkhaqqı sistemi işçilərin ixtisaslaşma dərəcəsinə görə ədalətli şəkildə müəyyən edilməli və əməkhaqqları stimullaşdırıcı olmalıdır;

- Turizm məhsulunun qiyməti təyin edilərkən onun reallaşacağı ərazinin sosial-iqtisadi vəziyyəti qiymətləndirilməli və buna müvafiq siyasət həyata keçirilməlidir;

- Turizm sənayesinə yönəldilən investisiyaların həcmnin artırılması məqsədilə münbit investisiya mühiti yaradılmalı və turizm fəaliyyətinə öz investisiyalarını yatırmaq istəyən investorlar üçün müxtəlif güzəştlər tətbiq edilməlidir;

- Turizm sənayesinin inkişafına dəstək məqsədilə islam maliyyə sistemi öyrənilməli və onun turizm sənayesində tətbiqi istiqamətləri müəyyənləşdirilməlidir;

- Qlobal iqtisadi böhran şəraitində qeyri-ənənəvi turizm xidmətləri bazara çıxarılmalı və müştərilərin turizm məhsuluna maraqlarını artırmaq üçün səmərəli ola biləcək marketinq tədbirləri həyata keçirilməlidir.

Bu istiqamətlərdə həyata keçirilən tədbirlər turizm sənayesinin davamlı inkişafının təmin edilməsi üçün mühüm rol oynaya bilər. Bu tədbirlər hər hansı bir sərhəd tanımadan dünyanın istənilən bir yerində turizm sənayesinin inkişafına nail olmaq istəyən hər hansı bir sahibkar, investor, hökumət tərəfindən həyata keçirilərsə öz müsbət nəticələrini verəcəkdir. Bu isə yekun olaraq qlobal səviyyədə turizm sənayesinin davamlı inkişafını təmin edəcək və bu da ölkələrin turizm sənayesinə öz müsbət təsirini göstərəcəkdir.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat:

1. B.Bilalov “Turizm fəaliyyətinin tənzimlənməsi”. Bakı, 2006
2. H.Soltanova, M.Ağakərimov, S.Babazadə “Mehmanxana təsərrüfatı”. Bakı, 2005
3. Ə.Əlirzayev, S. Aslanova “Turizmin inkişafının sosial-iqtisadi problemləri”. Bakı, 2006
4. C.Məmmədov, Sabir Rəhimov “ Turizm termin və anlayışlarının izahlı ensiklopedik lüğəti”. Bakı, 2003.
5. B. Bilalov “Turizmin menecmenti”. Bakı, 2005
6. S.Rəhimov “ Ekskursiya işinin təşkili”. Bakı, 2004
7. Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti “İqtisadi Nəzəriyyə”. Bakı, 2001.
8. İ.Feyzullabəyli “Tələb, bazar və marketinq”. Bakı, 1998
9. C.Məmmədov, B.Bilalov “ Azərbaycanca gəlmə turizm və onun inkişaf yolları”. Bakı, 2004
10. Ş.Axundov “Marketinq”. Bakı, 2003
11. Azərbaycan Turizm İnstitutu “ Azərbaycan Turizmi bu gün və sabah” (“Turizm” ixtisası üzrə bakalvr pilləsində təhsil alan tələbələrin Birinci və İkinci Respublika elmi-praktiki konfransının materialları). Bakı, 2007, 2008.
12. Azərbaycan Respublikası Gənclər, İdman və Turizm Nazirliyi “ Turizm sahəsində normativ-hüquqi sənədlər”. Bakı, 2003.
13. Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsi. Bakı, 2004
14. Azərbaycan Respublikası Vergi Məcəlləsi. Bakı, 2007
15. İ.Aslanzadə “İnvestisiyaların idarə edilməsi”. Bakı, 2000
16. M.Sadiqov “Azərbaycan Respublikasının maliyyə potensialının formalaşma problemləri”. Bakı, 2002.

17. F.Zeynalov “İnvestisiyalar və Azərbaycanca onların mövcud durumu”. Bakı, 2001.
18. А.Дурович, Н.Кабушкин “Организация туризма”. Минск, 2003.
19. В.Квартальнов “Туризм”. Москва, 2004.
20. И.Балабанов, А.Балабанов “Экономика туризма” Москва, 1999.
21. Н.Волошин “Правовое регулирование туристской деятельности”. Москва, 1998.
22. А.Здоров “Экономика туризма” Москва, 2004.
23. А.Александрова “Международный туризм”. Москва, 2002
24. В.Квартальнов “Иностранный туризм”. Москва, 2004.
25. В.Квартальнов “Стратегический менеджмент в туризме”. Москва, 2004.
26. Н.Кабушкин “Менеджмент туризма”. Москва, 2002.
27. В.Сенин “Организация международного туризма”. Москва, 1999.
28. ВТО “Основные показатели развития туризма”. Выпуск 2006 года.
29. WTO “Tourism Market Trend – Europe”. 2006 Edition.
30. L.Pender “Marketing Management for Travel and Tourism”. 1999.
31. А.Коoper “Rail Travel”. 1992.
32. Graham “Transportation” 1990.
33. WTO “Agenda 21 for the Travel and tourism industry”. 1997.
34. www.unwto.org – Ümumdünya Turizm Təşkilatının internet səhifəsi
35. www.wikipedia.org – Qlobal elektron ensklopediya
36. www.google.az – Qlobal axtarış sistemi
37. www.oralar.az – Yerli və xarici turizmlə bağlı turizm portalı
38. www.mct.gov.az – Azərbaycan Respublikası Mədəniyyət və Turizm Nazirliyinin internet səhifəsi
39. www.worldbank.org – Dünya Bankının internet səhifəsi
40. www.bmm.az – Banklar və Biznes elektron analitik və informativ məcmuə
41. www.president.az – Azərbaycan Respublikası Prezidentinin internet səhifəsi
42. www.azstat.gov.az – Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika

Komitəsinin internet səhifəsi

43. www.cbar.az – Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankının internet səhifəsi

44. www.socar.az – Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Şirkətinin internet səhifəsi

45. www.tourism.ru – Ümumrusiya turizm hesabatlarına dair internet səhifəsi

Xülasə

Bu disertasiya turizmin təşkili və inkişafını əhatə etmişdir. İlk növbədə turizmin dəqiqliyi və metodlarının əhatə dairəsi haqqında məlumatlar əhatə edilir, turizmin yaranma mənbələri analiz edilir. İkinci növbədə turizm metodlarının inkişaf dinamikası və fəaliyyət növləri müəyyənləşdirilir. Üçüncü növbədə turizmin maliyyə fəaliyyəti izah olunur. Bunlara əsasən disertasiyada turizmin əsas formalaşma ünsürləri əhatə edilir.

Резюме

В диссертации охватывается развитие и организации в туризме. В первую очередь охватывается туризм информации о точности и покрытии методов, анализируются источники туризма. Во-вторых, устанавливается динамика туризма и деятельности привычки методы. Треть всей финансовой деятельности объясняется в сфере туризма. Эти элементы покрыты диссертации под туризма, основной пласт.

Summary

The thesis covers the development and organization of the tourism. First of all, the scope and methods of the accuracy of the information about the scope of tourism are sources of tourism are analyzed. Second of all, the dynamics of tourism and activities habit is established methods. Second of all, the dynamics of tourism and activities habit is established methods. A third of all financial activities are explained in tourism. These elements are covered under the disertasiyada tourism, the main formation.